

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | *tekirdag theology journal*

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2021, c. 7, s. 2: 1411-1448

Şiî-USûlî Gelenekte Haber-i Vâhidin Hücçet Değeri: Şerif Murtazâ Örneği

The Value of Evidence of the K̤habar al-Wâhid in the Shiite Tradition:

The Example of Sharif Murtazâ

Ramazan KORKUT

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku ABD,

Assistant Professor, Bingöl University, Faculty of

Islamic Sciences, Department of Islamic Law

rkorkut@bingol.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3619-1622

DOI: 10.47424/tasavvur.1006857

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 08 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 09 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Korkut, Ramazan. “Şiî Usûlî Gelenekte Haber-i Vâhidin Hücçet Değeri: Şerif Murtazâ Örneği”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2021): 1411-1448.

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Sünnî usulcülere göre sahih olan haber-i vahid zan ifade etmekle birlikte, böyle bir haberle amel etmek naklî ve kat'î delillerin bir gereği olarak vaciptir. Şii-Usûlî geleneğin temsilcilerinden Şerif Murtazâ ise haber-i vâhidle amel etmenin aklen caiz olduğunu, ancak bunun dinî açıdan vacip olmadığını iddia etmiştir. Ona göre Kur'an, mütevâtir haber ve masum imamın dâhil olduğu icmâ kesin bilgi kaynağı olduğundan bağlayıcıdır. Haber-i vâhid ise zann ifade etmektedir. Böyle bir haberle amel etmeyi gerektiren naklî kat'î bir delil ise bulunmamaktadır. Bu nedenle haber-i vâhid amelî konularda hücchet değildir. Şerif Murtazâ, Sünnî usulcülerin haber-i vâhidin hücchet olduğuna dair naklî kat'î delillerini eleştirmiş, usulcüler ise bu eleştirilere cevap vermişlerdir. Araştırmamız Şii-Usûlî geleneğin haber-i vâhide yaklaşım evreninden Şerif Murtazâ örneğini ele almayı ve Sünnî usulcülerin görüşleriyle mukayese etmek suretiyle değerlendirmeyi hedeflemektedir. Şerif Murtazâ'nın âhâd haber konusundaki yaklaşımı özü itibarıyla masum imam teolojisine dayanmaktadır. Araştırmada masum imam teolojisinin ve haber-i vâhidle amel etmeyi gerektiren kat'î bir delilin bulunmadığı iddiasının nas, icmâ, tevâtür ve makul açısından vakıya aykırı tutarsız bir görüş olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Usûl, Şii, Murtazâ, Haber-i Vâhid.

Abstract

Sunni legal theorists [uşûlists] have addressed that if the *khabar al-wâhid* is sound, it will be a proof and the acting with it will be wajib. In the Shiite-uşûlî tradition, Sharîf Murtadhâ claimed that acting with it is permissible in terms of logic, but not obligatory in terms of religion. According to him, the Qur'an, mutawatir *khabars* and *ijma* including the innocent imam are the definitive source of information and are binding. Since the *khabar al-wâhid* expresses suspicion, it is not evidence in religion and there is no evidence that makes this news binding. Murtazâ criticized the evidences of the uşûlists on the subject, and the uşûlists responded to these criticisms. Our research is based on the evaluation of the sample of Sharîf Murtadhâ from the *khabar al-wâhid* approach in the universe of the Shiite tradition. In the research, it has been determined in addition to the theology of the innocent imam that clai-

ming that there is no evidence requires to act with the *kh̄abar al-wāhid*, is an inconsistent opinion in terms of nass, consensus and reasonableness.

Keywords: Shiite, Uṣūl, Murtadhā, Kh̄abar al-Wāhid, Evaluation.

Giriş

Sünnî usulcüler, sahih olan haber-i vâhidin sübût açısından zan ifade etmekle birlikte amelî açıdan hüccet olduğu konusunda ittifak halindedir. Haber-i vâhidin amelî konularda hüccet olduğu nas, icmâ, tevâtür ve makul ile sabittir.¹ İmam Şafiî (ö. 204/820) bu durumu *إذا صح الحديث فهو مذهبي* şeklinde ifade etmiştir. Sahih olan haber-i vâhid teorik açıdan dinî-amelî konularda hüccet olup hukukun temel kaynaklarından biridir. Ancak haber-i vâhidle amel etmek için o haberin sadece sahih olması bazen yeterli olmamaktadır. Nitekim usulcülere göre sahih âhâd haberin sahih olan bir diğer muârızı varsa ve bu iki haberin cem-telif edilmesi mümkün ise her iki haberle amel edilir. Ancak bu iki haberi cem-telif etmek imkânsız olunca nesh gerekçesi veya tercih yöntemiyle bu haberlerden biri esas alınır diğeriyle amel edilmez.² Hanefî fakihler sahih ahâd haberle amel etmenin vacip olması için metin odaklı bazı kriterler belirlemiştir. Onlara göre haberin râvîsinin fakih değilse, rivâyetin aksine amel ediyorsa, haber-i vâhid umûmu'l-belvâya aykırıysa, ahâd haber Kitab, mütevâtir sünnet, icmâ gibi kat'î delillere, dinin yerleşik kurallarına aykırıysa veya haberin daha sahih bir muârızı varsa o haber ile amel edilmez.³ Bu durum ilke olarak haber-i vâhidin teorik-pratik açıdan amelî konularda hüccet olduğunu ifade etmektedir.

Şîi-Ahbârî ekole göre masum imamlardan aktarılan her türlü haber hüccettir. Onlar *Kütüb-i Erbaâ'*daki hadisleri sübût açısından kat'î olarak değer-

¹ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2015), 1/272; 'Alâüddîn Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslam el-Pezdevî* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 2/520-538.

² Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 3/272; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 118; Muhammed b. el-Hüseyn Ebû Ya'lâ, *el-Udde fi uşûli'l-fikh* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 3/897; Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2019), 239.

³ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/13.

lendirmiştir.⁴ Buna karşılık Şîi-Usûlî gelenekten Şeyh Müfid (ö. 413/1022), öğrencisi Şerif Murtazâ (ö. 436/1044) ve Tabersî (ö. 548/1154) gibi adamlar âhâd haberle amel etmeyi vacip kılan naklî kat'î bir dayanağın bulunmadığını ve dolayısıyla böyle bir haberin hüccet olmadığını iddia etmişlerdir. Günümüz Caferiliğinin otoritesi sayılan Şeyh Tûsî (ö. 460/1067), Ahbârî geleneği Usûlî gelenekle sentezlemeye çalışmış ve haber-i vâhidle amel etmenin kat'î naslarla olmasa bile icmâ ve tevâtür yoluyla vacip olduğunu belirtmiştir. Ancak Tûsî'ye göre haber-i vâhidin hüccet olabilmesi için masum imamdan aktarılmış olması, Şîa teolojisine ve usulüne uygun olması şarttır.⁵ Buna rağmen Şerif Murtazâ da dâhil olmak üzere, âhâd haberlerle amel etmenin dinî açıdan bağlayıcı olmadığı iddiası geçmişten günümüze var olagelmıştır. Oysa âhâd haberler dinin ikinci kaynağı olan Sünnetin önemli bir kısmını ihtiva etmektedir.

Şerif Murtazâ'ya göre haber-i vâhidle amel etmek aklen caizdir; ancak böyle bir haber dinî amelî konularda hüccet olmadığından kendisiyle amel etmek vacip değildir. Onun bu iddiası özü itibarıyla masum imam teolojisine dayanmaktadır. Ona göre dinî konularda zanna tabi olmak yasaklanmıştır. Zan ifade eden haber-i vâhidle amel etmeyi zorunlu kılan naklî kat'î bir delil ise bulunmamaktadır.⁶ Günümüzde benzer görüşleri iddia eden marjinal çevreler de bulunduğundan, Sünnî usulcülerin bu tür iddiaları nasıl değerlendirdiği önem arz etmektedir. Şerif Murtazâ'nın mezkûr iddiasını Sünnî usulcüle-

⁴ Kütüb-i Erbaa: Küleynî'nin *el-Kâfî* eseri, Şeyh Sadûk'un *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*, Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *Tehzîbü'l-ahkâm* ve *el-İstibsâr* adlı hadis kitaplarından ibarettir.

⁵ bk. Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf, *ez-Zerî'a fî 'ilmi usûli's-şerî'a* (Kum: Müessesetü'l-İmâmî's-Sâdık, 1429), 341; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ali et-Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh* (Kum: Matbaatu Sitâre, 1417.), 143-148; Abbâsî, Mehrdâd - Âgayî, Ali, "Mebânî ve revşê Seyyid Murtazâ der fehmê ehbârê âhâd bâ tekye ber kitâbê Emâlî", *Şehîfê Mübeyyen* 46/1, (Zımstân 1388), 171-192; Abdullah Kahraman, "Caferî Usulcü Tûsî'ye Göre Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamber'in Fiilleri" *Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuası* (Mart, 2005), 11-12; İbrahim Kutluay, "İmâmîyye Şîası'na Göre Haber-i Vâhidin Hücciyeti Problemi" *Marife* 14/2, (Yaz 2014) 64; Mahmûd Ali Nihad, "Hucciyetu Haberi'l-âhâd 'inde's-Şafîu ve's-Şerîf el-Murtazâ", *Mecelletü'l-Ustâz li'l-'Ul'umi'l-İnsâniyyeti ve'l-İctimâ'iyye*, (Nisan 2016), 1; Debîs, Muhsin Halid, "Hucciyetu haberi'l-vâhid inde's-Seyyid el-Murtazâ ve's-Şeyh et-Tûsî", *Mecelletu ehli'l-beyt* 23/1 (Şubat 2019), 215-248.

⁶ bk. Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 341-344, 364-386, 435.

rin yaklaşımıyla mukayeseli olarak ele alan bir araştırmaya rastlayamadık.⁷ Bu nedenle makalemizde Şii-usulî geleneğin haber-i vâhîde yaklaşımını, Şerif Murtazâ'nın *ez-Zerî'a ilâ usûli's-şerî'a* eseri özelinde ele alacak ve bu yaklaşımı sünnî usulcülerin görüşleriyle mukayeseli bir şekilde değerlendirmeye gayret edeceğiz.⁸

Bu kapsamda öncelikle Şerif Murtazâ'nın hayatına ve ilmi kişiliğine dair genel bilgiler vereceğiz. Bilahare Murtazâ'nın haber teorisini, haber-i vâhid'in hüccet olduğuna dair naklî-kat'î delillere yönelik eleştirisini ve usulcülerin bu eleştirilere verdiği cevapları analiz edeceğiz. Son olarak Şerif Murtazâ'nın görüşlerini usul açısından değerlendirecek ve bir sonuca varmaya çalışacağız.

1. Şerif Murtazâ'nın Hayatı ve İlmi Kişiliği

Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ (355/966) tarihinde Bağdat'ta doğmuş ve (436/1044), 81 yaşında aynı şehirde vefat etmiştir.⁹ Nesebi anne baba tarafından Hz. Alî'ye isnad edilen Murtazâ¹⁰ Şii-Usûlî geleneğin kurucularından Şeyh Müfid'den (ö. 413/1022) İmâmiyye ekolünün fıkıh ve kelâmını tahsil etmiştir. Şii-Usûlî geleneğin zirvedeki temsilcilerinden olan Şerif Murtazâ, itikadî açıdan Mutezile ekolüne

⁷ bk. Abbâsî, Mehrdâd - Âgayî, Ali, "Mebânî ve revşê Seyyid Murtazâ der fehmê ehbârê âhâd bâ tekve ber kitâbê Emâlî", 171-192; Kutluay, "İmâmiyye Şiası'na Göre Haber-i Vâhidin Hücciyeti Problemi" 63-84; Debîs, Muhsin Halid, "Hucciyetu haberi'l-vâhid inde's-Seyyid el-Murtazâ ve's-Şeyh et-Tûsî", 215-248. Bu araştırmalar, ele aldığımız konuyu doğrudan değil dolaylı olarak ilgilendirmekte, ele aldığımız şekilde bir mukayese ve usul merkezli bir değerlendirme yapmamaktır.

⁸ Nitekim Sünnî usulcüler, âhâd haberle amel etme konusundaki naklî-kat'î delillere yönelik eleştirileri *في فان قيل* ve *وقالت الروافض* şeklinde ele alarak cevap vermişlerdir. Onların dile getirdikleri bu tür itirazlar, genelde Şii-Usûlî yaklaşımın, özelde ise Şerif Murtazâ'nın eleştirilerine tekabül etmektedir. bk. Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Usûl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/322; Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Menhûl* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1998), 331; Âmidî, *el-İhkâm*, 213.

⁹ Mustafa Öz, "Şerif el-Murtazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/586; bk. Mehmet Zülfî Cennet, *Şii/Usûlî Geleneğin Kur'an Yorumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 42-50.

¹⁰ Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân* (Beyrût: Dâru's-Sadr, 1994), 3/313; Mehmet Zülfî Cennet, "Şii/Akılca Geleneğin Kur'an Anlayışı ve Âyet Yorumlaması" *İslam ve Yorum II: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, ed. Fikret Karaman (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017), 173.

mensuptur. Ancak o, Kur'ân'ın yaratılmamış olduğunu kabul etmesi, masum imam inancının iman esaslarından olduğunu iddia etmesi, bu inancı inkâr edenlerin kâfir olacağını savunması ve ayrıca sahabenin büyük bir kısmını münafıklıkla itham etmesi bakımından Mutezile ile görüş ayrılığı içindedir.¹¹ Şerif Murtazâ farklı alanlarda verdiği 80 civarında eserle Şîî-Usûlî ekolü tedvin etmiştir. Fıkıh usûlü alanında *ez-Zerî'a ilâ usûli's-şerîa*, fûrû-i fıkıh alanında *el-İntisâr*, hilaf ilmi alanında *el-Hilâf fi'l-fikh* ve *en-Nâsriyyât*, fetva alanında ise *el-Mesâilü'l-Cürcâniyye* türünden mesâil ile başlayan eserleriyle Usûlî ekolün fıkıh alanındaki en güçlü temsilcilerinden biri olmuştur.¹²

Murtazâ'nın dâhil olduğu Usûlî gelenek, Sünnî gelenekteki rey ve dirayet ekolüne karşılık gelmektedir. Şiâ'nın Ahbârîyye geleneği ise kısmen Sünnî gelenekteki hadis ehline tekabül etmektedir. Usûlî geleneğin Ahbârî gelenekten ayrıldığı temel noktalardan biri, haber-i vâhidin dinde bağlayıcı olmadığını iddia etmesidir. Öyle ki bu ekol, âhâd haberle amel etmek için o haberin adalet-zapt sahibi bir râvî tarafından aktarılmasını hatta Şia kaynaklarında masum imama nispet edilmesini bile yeterli görmemiştir.¹³ Tûsî, Murtazâ'nın bu yaklaşımını "haber-i vâhidin masum imam tarafından onaylanması ve metnin Şia teolojisine uygun olması şartıyla kabul edilebileceği" şeklinde yorumlamıştır.¹⁴ Oysa Şerif Murtazâ, haber-i vâhidin hüccet olmadığı iddiasını açık bir şekilde savunmaktadır. Öyle ki o, âhâd haberin dinde hüccet olmadığını aktardıktan sonra fıkıh usûlünde haber-i vâhidin kısımlarını ele almanın gereksiz olduğunu belirterek bu konudaki usûlî ayrıntıları terk etmiştir.¹⁵ Zira ona göre âhâd haberle amel etmeyi vacip kılan naklî bir delil yoktur. An-

¹¹ Şerif Murtazâ ve öğrencilerine Mutezile tarafından yazılan reddiyelerin listesi ve haberi vahid yaklaşımına yönelik eleştiriler için bk. Delen, Halil İbrahim, Şimşek, Özkan, Arıkaner, Yusuf, "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/1 (Haziran 2021): 113-115, 147.

¹² bk. Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 14; Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf, *Resâilu's-Şerîf Murtazâ* (Kum: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, ts.), 1/201-309.

¹³ bk. Mehrdâd Abbâsî-Ali Âgayî, "Mebânî ve revşê Seyyid Murtazâ der fehmê ehbârê âhâd bâ tekye ber kitâbê Emâlî", *Sehîfê Mübeyyen* 46/1, (Zımustân 1388), 177; Kahraman, "Tûsî, Ebü Ca'fer", 41/435; Metin Yurdagür, "Ahbârîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/490.

¹⁴ bk. Tûsî, *el-Udde*, 143; Muhsin Halid Debîs, "Huciyetu haberi'l-vâhid inde's-Seyyid el-Murtazâ ve's-Şeyh et-Tûsî", *Mecelletu ehli'l-beyt* 23/1, 239.

¹⁵ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 372, 282; Murtazâ, *Resâilu's-Şerîf Murtazâ*, 1/7.

çak Mutazâ'nın imamın masum olduğunu ve yanılmazlığını savunması, âhâd haberle amel konusunda açık bir kapı bırakmaktadır. Yeri gelince itikadî meselelerde bile kendi iddiasına uygun âhâd haberleri bile delil olarak kullanmıştır. Nitekim masum imam inancını temellendirmek üzere âhâd haberleri, senet ve metin açısından hiçbir tenkide tabi tutmadan adeta kat'î bir delilmiş gibi kullanmaktan geri durmamıştır.¹⁶

Şerif Murtazâ'nın iddiası "haber-i vâhidi bağlayıcı kılan naklî kat'î bir delil yoktur, bu nedenle böyle bir haber dinde delil değildir" şeklinde özetlenebilir. Bu iddianın arka planındaki haber teorisini, âhâd haberle amel konusundaki naklî delillere yönelik eleştirisini, bu teorinin özü itibarıyla dayandığı teolojik yaklaşımı ve nihayet böyle bir yaklaşımın akıl-nakil diyalektiği kapsamında tutarlı olup olmadığını ortaya koymak önem arz etmektedir.

2. Şerif Murtazâ'nın Haber Teorisi

Murtazâ'ya göre haber, kendisini doğrulamanın veya yalanlamanın mümkün olduğu bildirimdir. Haberin doğruluk ölçütü vakıya uygun olmasıdır.¹⁷ Şerif Murtazâ haberi doğruluk bakımından üç kategoride değerlendirmiştir.¹⁸ Bunlar: a. Doğru olduğu kesin olarak bilinen haber, b. Yalan olduğu kesin olarak bilinen haber, c. Doğru veya yalan olduğu zan ifade eden ve bu nedenle tevakkuf etmeyi gerektiren haberdir. Bu kategoriler özetle şöyle açıklanabilir:

a. Doğru olduğu kesin olarak bilinen haber: Haberin doğru olduğu ya *zarûrî* ya da *kesbî* yollarla anlaşılır. Kişinin kendi varlığını, uzak beldelerin varlığını veya gökyüzünün üzerimizde olduğunu bilmesi gibi akıl sahibi herkesin kabul ettiği, araştırmaya ve incelemeye konu olmayacak derecede açıkkesin olan (a priori) bilgilerin doğruluğu zarûrî yolla anlaşılır. Kur'ân'ın, mütevâtir haberin ve masum imamın dâhil olduğu icmân doğruluğu ise kesbî bilgi (delil, nazar ve istidlâl) yoluyla bilinir.¹⁹ Murtazâ'ya göre doğruluğu kesinlik arz eden bu tür haberler amelî açıdan bağlayıcıdır.²⁰ Hz. Peygam-

¹⁶ bk. Şerif Murtazâ, *ez-Zehîra fî ilmi'l-keîâm* (Kum: Müessetü'n-Neşri'l-İslamî, 1411), 438-442.

¹⁷ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 341-343. Bk. Cennet, *Şîr-Usûlî Geleneğîn Kur'ân Yorumu*, 61.

¹⁸ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 345-346.

¹⁹ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 345-346.

²⁰ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 420.

ber'in kendisinden sadır olan sözlerinin doğruluğu da kesinlik arz etmektedir. Ancak masum olmayan râvîlerin âhâd yollarla kendisinden aktardığı haberlerin doğruluğu zan ifade ettiğinden dinî açıdan bağlayıcı değildir.²¹

Yalan söylemek kabih olduğu için böyle bir çirkinlik Allah Teâlâ'ya isnat edilemez. Bu O'nun ulûhiyetinin, kemal-i mutlak sahibi olmasının ve her türlü ayıp-kusurdan berî olmasının zorunlu bir gereğidir. Hz. Peygamber'in bizzat kendisinden sadır olan sözlerin doğruluğu, onun nübüvvetine ve sıdkına delalet eden mucizelerle sabittir. Kur'ân bu mucizelerin en büyük, somut ve yaşayan örneğidir. Mütevâtir haberin doğru oluşunun delili ise bu haberin yalan üzerine ittifak etmeleri âdeten muhal olan bir çoğunluk tarafından, aynı özellikteki bir diğer çoğunluğa aktarılmış olmasıdır. Nitekim bir topluluğun bir birinden bağımsız olarak doğru bir haber üzerine ittifak etmeleri imkân dâhilindedir. Ancak aynı topluluğun bir birinden habersiz olarak yalan bir haber üzerine ittifak etmeleri âdeten imkânsızdır. Mütevâtir haberi aktaranlar, siyasî bir baskı sebebiyle ittifak etmiş olamayacak derecede geniş bir kalabalıktır. Haberin aksi ise rivayet edilmemiştir. Ancak Murtazâ'ya göre âhad bir yolla aktarılan, sahabenin itiraz etmediği ve bilahare diğer tabakalarda tevâtür yoluyla rivâyet edilen haberler hücjet değildir. Zira ona göre sahabe bir faydayı elde etmek veya bir zarara uğramamak için yalan söylemiş olabilir. Aynı maslahat gerekçesiyle sahabenin bu rivayet karşısında sükût etmesi, hatta böyle bir rivâyetin yalan olduğunu bilerek tasdik etmiş olması bile caizdir.²² Masum imamın dâhil olduğu icmâ doğru bilgi kaynağı olup amelî konularda hücettir.²³

b. Yalan olduğu kesin olarak bilinen haber: Bu kategorideki haberlerin yalan olduğu aynı şekilde *zarurî-aklî* veya *kesbî* yollarla bilinir.²⁴ Akılla kabul edilmesi imkânsız olan -örneğin gökyüzünün altımızda, yerin ise üstümüzde olduğu türünden- haberlerin yalan olduğu araştırma ve incelemeye gerek kalmadan kesin/zarûrî bir yolla bilinir. Buna karşılık aklî delillere, Kitap, mütevâtir haber ve icmâ gibi naklî delillere aykırı olan bir haberin yalan olduğu kesbî yöntemle anlaşılır. Kitap, mütevâtir sünnet ve icmâm doğru bilgi kay-

²¹ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 346.

²² Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 360.

²³ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 420.

²⁴ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 345-346.

nağı olduğunu ispatlayan tüm deliller, bunlara aykırı bir haberin yalan olmasını gerektirir. Haberin aklî açıdan yalan olmasını gerektiren sebepler ise tartışmalıdır. Örneğin haberin ilim ehli tarafından araştırılmasına rağmen bilinmemesi; haber umûmü'l-belvâyyla ilgili olmasına rağmen onun sadece âhâd bir yolla aktarılmış olması veya haberi nakletmeyi gerektiren güçlü sebepler var olmasına ve bir mani de bulunmamasına rağmen haberin gizli kalması, o haberin doğruluğunu tartışmalı hale getirmektedir.²⁵

c. Tevakkuf etmeyi gerektiren haber: Doğru veya yalan olduğu bilinmeyen haber tevakkuf etmeyi gerektirir. Böyle bir haber a. Kendisiyle amel etmenin vacip olduğu haber, b. Kendisiyle amel etmenin vacip olmadığı haber şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. *Birinci kısım* haberler kendisiyle amel etmenin *aklî* açıdan veya *naklî* açıdan vacip olduğu haber şeklinde iki kısma ayrılır. Örneğin bir şeyin zararlı veya faydalı olduğunu ifade eden doğru haberle amel etmek *aklî* açıdan; âdil şahitlerin verdiği habere göre hüküm vermek ise *naklî* açıdan vaciptir. *İkinci kısım* haberler ise *reddedilmesi gereken haber* ve *tevakkuf edilmesi gereken haber* şeklinde iki gruba ayrılır. Murtazâ'ya göre haber-i vâhid bunlardan ikinci kısma dâhildir.²⁶ Daha açık bir ifadeyle Murtazâ, Şîâ teolojisine uymayan haber-i vâhidi doğrudan reddetmektedir. Bunun dışındaki haberlerle amel etmeyi gerektiren naklî-katî bir delil bulunmadığını iddia ederek bu tür haberlerle amel etmenin vacip olmadığını savunmakta ve böylece haber-i vâhidi keyfî-istikrarsız bir zemine sürüklemektedir.

3. Mütakellim ve Fukaha Usulcülerinin Haber Teorisi

Sünnî usulcülere göre bilginin kaynakları *akıl*, *duyu organları* ve *doğru haber* olmak üzere üç kısımdır. Onlar bilgi kaynağı olarak haberleri üç kategoride değerlendirmişlerdir.²⁷

a. Doğruluğu kesinlik arz eden haber: Kur'ân, Hz. Peygamber'in doğrudan kendisinden sadır olan sözler, mütevâtir haber, icmâ yoluyla aktarılan haber, büyük bir cemaatin huzurunda aktarıldığı halde takrir yoluyla muva-

²⁵ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 361.

²⁶ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 346.

²⁷ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 2/504; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 265; Âmidî, *el-İhkâm*, 187;

fakat edilen âhad haber ve ayrıca doğruluğu kesinlik arz eden mezkûr haberlere uygun haber-i vâhid kesin bir şekilde doğrudur.²⁸

b. Yalan olduğu kesinlik arz eden haber: Kitab, mütevâtir haber ve icmâ gibi kat'î delillere, beş duyu organıyla idrak edilen somut delillere, aklî açıdan herkesin bildiği zorunlu/apriorik bilgilere (doğru habere, duyu organlarına ve akl-ı selime) aykırı olan²⁹ ve bu kapsamdaki delillere uygun bir şekilde tevîl edilemeyen haberler -vakiya aykırılık sebebiyle- yalan kapsamına girmektedir.

c. Doğru ve yalan olma ihtimali bulunan haber: Haber-i vâhid bu kategoriye dâhildir. Zira âhâd haberin sübûtu kat'î olmadığından doğruluğu da kesinlik arz etmez.³⁰ Bu kapsamdaki haberler iki kısma ayrılır: 1. Râvileri (adalet-zapt) açısından cerh edildiğinden ya da yalancılıkla iştihar ettiğinden yalan yönü ağır basan haberdir. Böyle bir haber dinde hüccet değildir. 2. Râvileri adalet, zapt ve doğrulukla meşhur olduğundan doğruluğu zan mertebesine ulaşarak yalan olma ihtimali zayıf olan haber-i vâhiddir. Bu haberin doğruluğu râvînin adalet-zaptıyla ve diğer karinelerle birlikte ağır basar. Karineler çoğaldığı ölçüde, haberin doğruluğu yakîn mertebesine yaklaşır. Sahih olan haber-i vâhid metin açısından gerekli şartları da taşıyorsa böyle bir haberin amelî konularda hüccet olacağı nas, icmâ ve tevâtür gibi kat'î delillerle sabittir.³¹ Bu nedenle böyle bir haberin dinî-amelî konularda hüccet olduğunu inkâr eden kişi kâfir olmasa da dalâlete nispet edilir.³²

Görüldüğü üzere Murtazâ'nın haber teorisi, kategorik açıdan Mütetekellim ve Hanefî usulcülerin yaklaşımına benzemekte; ancak kapsam bakımından farklılaşmaktadır. Onun haber teorisine göre dinî konularda sadece doğruluğu kesin olarak bilinen haberler delil ve hüccet olabilmektedir. Bu kapsamda Murtazâ Kitaba, mütevâtir habere ve masum imamın sözüne kesin bilgi değeri atfetmekte; zannın ise dinde delil olmadığını savunmaktadır. Bu açıdan Murtazâ'ya göre tevâtür seviyesine ulaşmayan râvilerin aktardığı âhad haber

²⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 265 *أَوِ الْأُمَّةُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كُلُّ خَيْرٍ يُوَافِقُ مَا أَخْبَرَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَوْ رَسُولُهُ*.

²⁹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 2/504; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 265.

³⁰ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 2/504; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 265-266.

³¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 2/504; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 265-270; Âmidî, *el-İhkâm*, 187.

³² Serahsî, *el-Usûl*, 1/112, 321.

doğruluk ve yalan ihtimaline eşit mesafededir.³³ Ona göre haber-i vâhidin hüccet olması için râvîlerin adalet ve zapt sahibi olması yeterli değildir. Bu tür haberler tevakkufu gerektirir. Çünkü bu türden bir haber ne doğrulanabilir ne de yalanlanabilir. Kat'î naklî bir delilin yokluğu gerekçesiyle böyle bir haber hüccet olmaz. Haber-i vâhidin yalan olduğu ise vasıf yoluyla tespit edilebilir. Metin açısından cebir, teşbih veya tecsîm türünden itikada aykırı bir anlam içeren, masum imamın görüşlerine ilaveten Şia teolojisine aykırı olan, bu teolojiye uyması için zorlama bir yorum gerektiren ve ayrıca dil kurallarına uymayan haberlerin batıl olduğuna hükmedilir.³⁴

Görüldüğü üzere Murtazâ, Şia teolojisine uygun olmayan haberleri doğrudan reddederken, geri kalan âhâd haberler konusunda tevakkufu esas almaktadır. Bu yönüyle Murtazâ'nın düşüncesinde *zan* kavramı doğru ve yalana eşit uzaklığı ifade eden *şek* kavramına tekabül etmektedir. Oysa Mütekellim ve Hanefiyye usulcülerine göre haberin ilim ifade etmesi kesin doğru olmasını; *şek* ifade etmesi doğru ve yalan ihtimaline eşit uzaklığı; haberin *zan* ifade etmesi ise doğru veya yalan olma yönlerinden birinin daha ağır basmasını ifade eder.

Mütekellim ve Hanefiyye usulcülerine göre Hz. Peygamber'e isnad edilen âhad haberin ondan sadır olduğu kesin değildir. Ancak râvînin adaleti, zaptı ve diğer haricî karineler bu haberin Hz. Peygamber'e aidiyeti güçlendirir. Böylece haberin doğruluk yönü ağır basar. Âhâd haber karinelerin artmasına bağlı olarak *zan* ile yakîn arasında bir mertebenin yanında³⁵ yakîn ifade eden kat'î bir delil mertebesine yaklaşır.³⁶ *Zan* ifade eden haber-i vâhid ile amel etmek naklî deliller tarafından vacip kılınmıştır.³⁷ Şerif Murtazâ ise usulcülerin haber-i vâhidin hüccet olduğuna dair ileri sürdükleri naklî delilleri yeterli görmeyerek eleştirmiştir.

³³ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 360.

³⁴ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 360-361.

³⁵ Gazzâli, *el-Müstasfâ*, 1/272; Âmidî, *el-İhkâm*, 200.

³⁶ Ebû Bekr Alâüddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Mizânü'l-uşûl fî netâici'l-uşûl* (Katar: Metabî'u'd-Davha'l-Hadise, 1984), 1/422.

³⁷ Gazzâli, *el-Müstasfâ*, 1/272; Âmidî, *el-İhkâm*, 200.

4. Haber-i Vâhidin Aklî ve Amelî Açından Bağlayıcılık Problemi

Burada öncelikle Şerif Murtazâ'nın haber-i vâhidin aklî açıdan bağlayıcılığına dair görüşleri özetlenecektir. Bilahare usulcülerin haber-i vahidin dinî açıdan hüccet oluşuna dair esas aldıkları naklî-katî delilleri, Murtazâ'nın bu delillere yönelik eleştirisini ve usulcülerin bu eleştirilere verdikleri cevapları analiz edeceğiz. Bu kapsamda söz konusu eleştirinin ilmî açıdan vakıya uygun olup olmadığını değerlendirmeye çalışacağız.

4.1. Aklî Açından Haber-i Vâhid ile Amel Etmenin Hükümü

Şerif Murtazâ'ya göre haber-i vâhidle amel etmek aklen caizdir.³⁸ Murtazâ'nın bu konudaki gerekçesi özetle şöyledir:

Hz. Peygamber'in kendisinden sadır olan söz aklî ve dinî açıdan bağlayıcıdır. Haberi kendisinden aktaran râvî'nin masum olduğunu gösteren kat'î bir delil varsa o haberin doğruluğu zan olmaktan çıkarak kesinlik kazanır. Böylece kendisiyle amel etmek aklen olduğu kadar dinen de bağlayıcı hale gelir. Ancak böyle bir delil yoksa rivâyet zan mertebesinde kalır. Böyle bir rivayet maslahat içeriyorsa kendisiyle amel etmek aklen caizdir.³⁹ Zira haber-i vâhid bir maslahat içeriyorsa, o haberin terk edilmesi içerdiği maslahatı terk etmekle sonuçlanır. Maslahatı terk etmek ise mefsedete yol açar.⁴⁰ Zan ifade etmesine rağmen kişinin ikrarına, şahidin ifadesine, müftünün fetvasına ve hâkimin verdiği hükme göre amel etmek veya kıble yönünü içtihat yoluyla belirlemek hem aklî hem de dinî açıdan caizdir. Çünkü bu konularda zan ile amel etmeyi emreden kat'î naslar bulunmaktadır. Âhâd haber de zan ifade ettğinden böyle bir haberle amel etmek aklen caizdir. Ancak bu haberle amel etmeyi vacip kılan kat'î naklî bir delil bulunmamaktadır.⁴¹ Dolayısıyla haber-i vâhid ile amel etmek aklî açıdan caiz olsa da, dinî açıdan vacip olmadığı için hüccet değildir. Müttekellim ve Hanefîye usulcülerine göre haber-i vâhid ile amel etmek aklen caizdir. Buna ilaveten böyle bir haberle amel etmek kat'î delillerle vacip kılındığından, bu haber dinî-amelî konularda da hüccettir.

³⁸ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 367.

³⁹ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 369.

⁴⁰ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 368.

⁴¹ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 369.

arkada kalmaları gerekmez mi?" buyrulmuştur.⁴⁴ Âyet "onlardan her biri kavmini uyarsın" takdirindedir. Dinde derinleşerek uyarma görevi, küçük bir grup tarafından yerine getirilebileceği gibi yalnızca bir tek kişiyle de sağlanabilir. Nitekim âyette "Müminlerden iki 'taife' birbiriyle savaşırsa aralarını düzletin."⁴⁵ bir sonraki âyette ise "İki kardeşinizin arasını düzeltin."⁴⁶ buyrulmuştur. Buna göre âyetteki طَائِفَةٌ lafzı hem bir grubu, hem de bir veya bir iki kişiyi de ifade etmektedir.⁴⁷ Dolayısıyla âyette emredilen uyarma görevi, bir grubun yanı sıra bir tek kişiyle de gerçekleşebilir. Uyarı karşısında sakınma ise tek kişinin verdiği haberi kabul etmekle de mümkündür. Bu yönüyle âyet, haber-i vâhidin hüccet olduğuna delalet etmektedir.⁴⁸

Murtazâ'ya göre âyetteki طَائِفَةٌ lafzı bir kişiyi ifade etmez. Bu kabul edilse bile ayetteki وَلْيُنذِرُوا fiili korkutmak anlamında olup, haber vermek anlamında değildir. Emredilen inzâr fiili, korkutma yoluyla kat'î delillere yönlendirmeyi ifade etmektedir. Mezkûr fiil haber verme anlamında olursa, bu sadece kat'î delillere dayanan itikadî türden hükümleri haber vermekten ibarettir. Burada haber-i vâhidi aktarmak kastedilse bile, onunla amel etmek vacip değildir. Zira haber-i vâhidi kabul etmeye delalet etseydi âyette لَعَلَّكُمْ يَحْذَرُونَ yerine لَعَلَّكُمْ يعملون أو يقبلون denilmesi gerekirdi. Dolayısıyla bu âyet -kesin doğruluk karinesi olmaksızın- bir haberle amel etmeyi vacip kılmaz.⁴⁹

Oysa tevâtür sayısındaki kalabalık bir topluluğun yanında, tevâtür sayısına ulaşmayan bir azınlık da âyetteki طَائِفَةٌ lafzının kapsamına girmektedir.⁵⁰ Aksi halde savaşa gitmeyerek dinde derinleşmek üzere geride kalanların

⁴⁴ et-Tevbe 9/122 ﴿قُلْ لَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِئْتُهُم طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾.

⁴⁵ el-Hucûrat 49/9 ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾.

⁴⁶ el-Hucûrat 49/10 ﴿فَاصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوَيْكُمْ﴾.

⁴⁷ Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 1/542.

⁴⁸ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 373; bk. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Mahsûl fi 'ilmi usûli'l-fikh* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2007), 1/142.

⁴⁹ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 375; bk. Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf, *Tefsîru Şerif el-Murtazâ: Nefâisü't-te'vîl* (Beyrût: Şeriketül'İlmiyye, ts.) 1/226, 467.

⁵⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, 1/142; Âmidî, *el-İhkâm*, 213.

tevâtür sayısında bir kalabalık olmaları gerekirdi. Böyle bir durum ne Hz. Peygamber döneminde ne de sonrasında görülmüştür.⁵¹ Ayetteki *فرقة* kelimesi tefrik yani ayrılabilme manasındadır. Cem'in en azı üç kişiden oluşur. Asgari her üç kişiden oluşan bir grup *fırka* ismini alır. Allah Teâla her *firkadan* bir *tayfanın* sefere çıkmasını ve bundan geri kalan taifenin dinde derinleşmesini emretmiştir. Asgari üç kişilik bir firkadan geriye kalan tâife ise ancak bir iki kişiden ibaret olabilir. Bu sayıdaki kimselerin verdiği haber ise haber-i vâhid olduğundan zan ifade eder. Buna göre tevâtür seviyesine ulaşmayan bir grubun haberi zannî olmasına rağmen, âyet böyle bir haberle amel etmeyi vacip kılmaktadır. Haber-i vâhid de zan ifade ettiğinden aynı kapsama girmektedir.⁵²

Âyette *وَلْيُنذِرُوا* fiilinden sonra *لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ* buyrulmuştur. Buradaki *لَعَلَّ* fiili biri *meyil* diğeri *emir* olmak üzere iki farklı anlama gelmektedir. Bunlardan birinci anlamı Allah Teâla'ya isnat etmek caiz değildir. O halde âyetteki *لَعَلَّ* lafzı, emir ve talep manasındadır. Bu takdirde söz konusu *يَحْذَرُونَ* fiili, sakınmanın vacip olmasını gerektirir. Âyette *وَلْيُنذِرُوا* fiiliyle emredilen inzâr kavramı, korkulan şeyleri aktarmaktan ibarettir. Böyle bir aktarım ise, ancak haber verme yoluyla gerçekleşebilir. Âyette bu inzârı gerçekleştirecek kimseleri ifade etmek için kullanılan *طَائِفَةٌ* lafzı ise bir veya birden fazla kişiden oluşan ancak tevâtür seviyesine ulaşmayan küçük bir grubu ifade eder. Bu sebeple onların verdikleri haber zan mertebesinde kalmaktadır. Âyetteki *لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ* kaydı ise verilen zannî haberle amel etmeyi emretmekte ve o habere muhalefet etmeyi yasaklamaktadır.⁵³ Bu açıdan bir taraftan küçük bir grubun dinde derinleşmesi emredilmiş, diğer taraftan bu gruba toplumu uyarmak emredilmiştir. Ancak bu grup tevâtür sayısına ulaşmadığından, böyle bir grubun verdiği haber de zan ifade etmektedir. Buna rağmen onların verdikleri zannî habere karşı gelmekten sakınmak emredilmiştir. Adalet ve zabt sahibi râvînin aktardığı -amel şartlarını taşıyan ve muarızı bulunmayan- sahih âhâd bir haberle amel etmek de aynı kapsama girmektedir. Böyle bir haberle amel etmemek ise âyetteki emre aykırıdır.⁵⁴

⁵¹ Âmidî, *el-İhkâm*, 214.

⁵² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/543; Râzî, *el-Mahsûl*, 1/142.

⁵³ Râzî, *el-Mahsûl*, 1/142-147; Serahsî, *el-Uşûl*, 1/324.

⁵⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, 213.

Daha açık bir ifadeyle âyetteki *لَعَلَّكُمْ يَخْذَرُونَ* kaydı, tevâtür seviyesine ulaşmayan bir taifenin verdiği haber-i vâhidle amel etmeyi zorunlu kılmaktadır. Nitekim âyette emredilen sakınma, kat'î habere ek olarak zannî haberle amel etmekle de gerçekleşir.⁵⁵ Dolayısıyla âyetteki sakınma emri, kat'î haberin yanında zannî haberi de içermektedir. Zira âyette emredilen inzâr ancak haber vermeyle gerçekleşebilir. Haber ise kat'î ve zannî kısımlara ayrılmaktadır. Nitekim amelî hükümlerde inzâr görevi, saadet asrından bu yana mütevâtir haberlere ilaveten âhâd haberlerle de gerçekleşmiştir. Bu yönüyle Şerif Murtazâ'nın mezkûr eleştirisi ilmi olmaktan uzak, zayıf ve zorlama bir itirazdan ibaret kalmaktadır. Tevâtür sayısına ulaşmayan bir tâifenin verdiği haber zan ifade eder. Böyle bir grubun sadece kat'î delillerle sabit olan emirleri haber vermekle mükellef kılındığı, delilsiz bir iddiadan ibarettir.

2. Âyette “İndirdiğimiz açık delilleri ve hidâyeti biz Kitapta insanlara açıkça belirttikten sonra gizleyenler (var ya), işte onlara hem Allah la'net eder, hem bütün la'net edebilenler la'net eder.”⁵⁶ buyrulmuştur. Bu âyette bilgiyi ve hidâyeti açıklamanın emredilmesi, haber-i vâhidle amel etmenin vacip olmasını gerektirmektedir. Zira dinî bilgiyi ve hidâyeti açıklamak, ancak haber/aktarım yoluyla olabilir. Haber ise tevâtür yoluyla aktarılabileceği gibi âhâd yollarla da aktarılabilmektedir.⁵⁷

Murtazâ'ya göre mezkûr âyette açıklanması ve aktarılması emredilen apaçık bilgi, Kur'ân ve mütevâtir haber gibi doğruluğu kat'î olan haberlerden ibarettir. Haber-i vâhid ise zan ifade ettiğinden, âyetteki apaçık bilgi kapsamına girmez. Dolayısıyla âyet, âhâd haberleri açıklamanın vacip olduğuna delalet etmemektedir.⁵⁸

Oysa âyetteki *الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى* kayıtları Kitabı, mütevâtir haberi, âhâd haberi, icmâ ve istidlâl yoluyla elde edilen dinî bilgilerin tamamını ifade etmektedir.⁵⁹ Âyetteki *الْبَيِّنَاتِ* kaydını yalnızca âyetlere tahsis etmek yerinde değildir. Zira

⁵⁵ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/544.

⁵⁶ el-Bakara 2/159 ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾.

⁵⁷ bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/542; Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 375.

⁵⁸ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 375.

⁵⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1405), 1/124.

âyetlerin bir kısmı müteşabih olup, delaleti bakımından zannî olduğundan beyyinât kapsamına girmez. Şerif Murtazâ'nın itirazına göre, delaleti zannî olduğu için delâlet bakımından beyyinât kapsamına girmeyen âyetleri aktarmamak gerekirdi. Buna göre Şerif Murtazâ'nın mezkûr eleştirisi son derece zayıf, anlamsız ve tutarsızdır.

Öte yandan âyette *الْبَيِّنَاتِ* ve *الْبَيِّنَاتِ* lafızları atıfla bir birine bağlanmıştır. Atıf ise, ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında bir farklılığın bulunmasını gerektirir. Dolayısıyla her iki lafızla, sadece delaleti kat'î olan âyetlerin kastedildiği iddia edilemez. Haber-i vâhidin âyetteki *الْبَيِّنَاتِ* ifadesine dâhil olması için bir mani bulunmamaktadır. Zira sahih haber, maslahat kapsamında bir faydayı temin edererek zararı uzaklaştırır; hakkı hak bilerek ittibâ etmeye, bâtılı ise bâtıl bilerek içtinab etmeye vesile olur. Bu açıdan haber-i vâhid hidâyet kapsamına girer. Dolayısıyla mezkûr âyet, böyle bir haberi açıklamanın vacip olmasını gerektirir.⁶⁰ Böyle bir haberi açıklamanın emredilmiş olması, o haberle amel etmeyi vacip kılmaktadır. Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre mezkûr âyetteki hidâyet, Hz. Peygamber'e iman etmek ve ona tabi olmaktır.⁶¹ Ona ittiba etmenin yolu -Kur'ân'a ilaveten- kendisinden aktarılan haberlerle amel etmek suretiyle mümkün olabilir. Nitekim başta Ebû Hüreyre olmak üzere sahabe, Hz. Peygamber'den öğrendiklerinin tamamını âhâd yollarla aktarıırken mezkûr âyeti delil olarak göstermiştir.⁶² Onların âhâd haberle amel ettiklerine dair örnekler manen tevâtür seviyesindedir. Ümmetin neredeyse tamamı bu haberleri kabul etmiştir. Bu durum âhâd haberin dinî amelî konularda hüccet

⁶⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, 215.

⁶¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zamahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eġâvîl fi vücûhi't-te'vil* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 1/235.

⁶² Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/72-73. Tevâtür lafzî ve manevî kısımlara ayrılmaktadır. Hz. Ali'nin şecaatine veya Hatem'in cömertliğine dair yaygın haberler manen tevâtür seviyesindedir. Şihâbuddin Ahmed el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fi 'ilmi'l-usûl*, thk. Nayif b. Abdurrahman (Beyrût: Dâru'l-Feth, 2020), 670. Âhâd haberle amel edileceği konusunda hadis, fıkıh, usul ve tefsir alimlerinin aktardığı haberler manen tevâtür seviyesindedir. Bu haberler âhâd haberin amelde hüccet olduğu konusunda buluşmaktadır. Ebû Hüreyre arz edilen âyeti delil göstererek Hz. Peygamber'den öğrendiklerinin tamamını aktarmıştır.

olduğunu ispatlamaktadır.⁶³ Buna göre âyetlerin açıklanması vacip, bir başkası varsa haber-i vâhidi nakletmek farz-ı kifâyedir. Râvîye sorulunca ve cevap verecek bir başkası da yoksa haber-i vâhidi açıklamak farz-ı ayndır.⁶⁴ Haliyle mezkûr âyet 'amm olup ihtiyaç duyulan her türlü bilgiyi gizlemenin yasaklığını ifade etmektedir.⁶⁵ Haber-i vâhid de bu kapsama girmektedir.

3. "Size bir fâsık haber getirdiğinde onu araştırın." ⁶⁶ âyeti fâsık bir kimsenin getirdiği haberi araştırmadan kabul etmemeyi gerektirmektedir. Bu âyet mefhûm-i muhâlif yoluyla, adalet ve zapt sahibi bir kimsenin aktardığı haberi kabul etmeye delâlet etmektedir.⁶⁷

Şerif Murtazâ'ya göre ise mefhûm-i muhâlif hüccet değildir. Dolayısıyla âyetten yapılan mezkûr istidlal doğru değildir.⁶⁸ Oysa adil bir kimsenin verdiği haber ile fâsık bir kimsenin verdiği haber aynı kefeye konulamaz.⁶⁹ Nitekim âyette "Yoksa o kötülük işleyip duranları, iman edip iyi/yararlı işler yapan kimselerle hayatlarında ve ölümlerinde kendilerini bir tutacağımızı mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar" buyrulmuştur.⁷⁰ Bu âyet âdil müminlerle fâsık kimselelerin bir olmadıklarını ifade etmektedir. Bu durum adalet ve zapt sahibi bir râvînin zan ifade eden haberinin, fâsıkın verdiği haberden farklı olmasını gerektirir. Dolayısıyla âyet, âdil bir kimsenin verdiği haberin amelî konularda hüccet olmasını gerektirmektedir.⁷¹

Şerif Murtazâ bu istidlâle şöyle itiraz etmiştir: "Âdil kimse ile fâsık kimse haber konusunda bir olmayacaksa, nübüvvet iddiasında bulunan âdil bir

⁶³ Hüseyin b. Alî b. Muhammed es-Saymerî, *Mesâilu'l-hilâf fi usûli'l-fikh*, thk. Rahmi Telkenaroğlu (İstanbul: İlim Kapısı Yayınları, 2020), 140; Ebü'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Bürhân fi usûli'l-fikh* (Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1418), 1/392.

⁶⁴ İbnü'l-'Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/72-73.

⁶⁵ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân* (Riyâd: Dâru Alemi'l-Kütüb, 2003), 2/184.

⁶⁶ el-Hucûrat 49/6 ﴿إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا﴾.

⁶⁷ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 373; bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/545.

⁶⁸ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 375.

⁶⁹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/545; Âmidî, *el-İhkâm*, 214.

⁷⁰ el-Câsiye 45/21 ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَخَابِهْمُ وَمَخَابِهْمُ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾.

⁷¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/545; Leknevî, *Fevâtilu'r-rahâmût*, 2/167.

kimsenin verdiği haberi de zan ve ihtiyat gerekçesiyle kabul etmek gerekir.”⁷² Oysa Murtazâ'nın kendisi bir başka yerde nübüvvetin ancak kat'î delil vemucizelerle sabit olabileceğini ve böyle bir inancın zan ile sabit olmayacağını ifade etmektedir.⁷³ İtikadî konularda haber-i vâhid delil olmaz. Tartışmaya konu olan husus ise amelî konulardan ibarettir. Öte yandan Hz. Peygamber'den sonra nübüvvet iddiasında bulunan kimse irtidat etmiş olacağından, böyle bir kimsenin adalet vasfından bahsedilmez.⁷⁴ Buna göre Şerif Murtazâ'nın arz edilen itirazı son derece zayıf, zorlama ve anlamsız bir demagojiden ibaret kalmaktadır.

4. “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et, bunu yapmazsan O'nun risâletini eda etmemiş olursun.”⁷⁵ Bu ve bu mandaki âyetler, Hz. Peygamber'e ilahî hitabı beyânı olan sünnetle birlikte tebliğ etmeyi emretmektedir. Sünnetin büyük kısmı ise âhâd yollarla aktarılmıştır.⁷⁶

Murtazâ'ya göre bu âyet sadece Kitap, mütevâtir haber ve masum imamın dâhil olduğu icmâ türünden kesinlik taşıyan hususları tebliğ etmeyi emretmektedir.⁷⁷ Oysa masum imam inancının kendisi tevâtürle sabit olmamıştır. Böyle bir inanç tevâtürle sabit olsaydı, uzak beldelerin varlığı türünden herkes tarafından yaygın olarak bilinir, kâfirler de bunun farkına varır; böyle bir inanç iman eden herkes tarafından kabul edilir ve bunu inkâr edenin kâfir olması gerekirdi. Zan ifade eden bir haber itikadî konularda delil olmaz. Masum imam inancını temellendirmek için ileri sürülen deliller ise zan mertebesi bir yana şek mertebesine bile ulaşmamış ve zorlama bir yorum olmanın ötesine geçememiştir. Masum imam inancı sabit olsaydı, masum imama yetişmeyenlerin birçok hususta dinî mükellefiyetten muaf olması gerekirdi. Zira dinî mükellefiyet konusunda muhataplara ulaşan bilgi, masum imamın kendisinden duyulmamıştır. Aksine böyle bir bilgiler, masum olmayan kimseler tarafından mükellefe aktarılmış olup yine âhâd bir haberden ibarettir. Murtazâ'nın yaklaşımına göre böyle bir haber dinde delil olamaz. Böyle bir du-

⁷² Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 383.

⁷³ bk. Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 360.

⁷⁴ Sem'ânî, *Ḳavâḫi 'u'l-edille*, 1/341.

⁷⁵ el-Mâide 5/67 « يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ ».

⁷⁶ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 373.

⁷⁷ Murtazâ, *ez-Zerî'a*, 376.

rumda mütevâtir haberin kendisi bile ilim (kesin bilgi) kaynağı olmaktan çıkar. Zira içinde masum imamın bulunmadığı fertlerden oluşan tevâtür seviyesindeki bir kalabalık da yalan söylemiş olabilir.⁷⁸ Nitekim cüz için caiz olan yalan, masum olmadığı için küll için de caiz olur.⁷⁹ Bu tür itirazlar masum imam teolojisine dayandırılan haber teorisini anlamsız hale getirmekte; bu teoriyi kendi içinde akıl ve nakille izah edilemeyecek bir tutarsızlığa sürüklemektedir. Haliyle Şerif Murtazâ'nın masum imam teolojisi akla, nakle ve vakiya aykırı bir hipotez olmaktan öteye geçmemektedir. Böyle bir hipotez kapsamında ortaya attığı haber-i vâhidin hüccet olmadığı iddiası ise bir tür çarpıtmadan ibaret kalmaktadır.

5. Sahabenin Hz. Peygamber'den tevâtürle aktarılan haberlerin yanında âhâd haberlerle de amel ettiği icmâ-tevâtürle ile sabit bir husustur. Nübüvvetin ilk asrından bu yana haber-i vâhidin hüccet olduğu konusunda bir ihtilaf yoktur.⁸⁰ Hz. Peygamber'in dine davet etmek, dinî öğretmek, zekât toplamak ve anlaşmazlıkları çözmek üzere elçilerini, davetçileri ve görevlileri yalnız başına uzak beldelere gönderdiği, o belde halkalarının ise bir tek kişiden dinlerini öğrendiği ve onun verdiği haberle amel ettiği siyer, fıkıh ve hadis âlimlerinin ittifakıyla sabit bir husustur. Bu durum âhâd haberin amelî açıdan hüccet olduğunu ispatlamaktadır. Aksi halde, Hz. Peygamber'in uzak bölgelere tebliğ için tevâtür sayısındaki sahabeyi göndermesi gerekirdi. Sahih âhâd bir haberi kabul etmek için tevâtür şart olsaydı, bu durum gizli kalmaz ve günümüze de tevâtür yoluyla aktarılırdı.⁸¹ Oysa sahabe sahih haber-i vâhidin amelî açıdan bağlayıcı olduğu konusunda icmâ halindedir.⁸²

Murtazâ'ya göre bu konuda icmâdan bahsedilemez. Sahabenin çoğunluğu haber-i vâhidle amel etmesine rağmen, bazı sahabiler bunu reddetmemiştir. Ancak bu durum onların ahâh haberi hüccet olarak kabul ettikleri anlamına gelmez. Zira sahabenin bir kısmı kendisine bir zarar gelmemesi için, korku veya takıyye sebebiyle bu duruma itiraz etmemiş olabilir. Sahabenin âhâd

⁷⁸ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/530.

⁷⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 202.

⁸⁰ Şafîî, *er-Risâle*, 1/401-415; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/551; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/276-278; Sem'ânî, *Kavâfi' u'l-edille*, 1/337-338.

⁸¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/543.

⁸² Şafîî, *er-Risâle*, 1/415; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/549; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/281-282.

haberle amel ettiğine yönelik haberler de âhâd yollarla aktarıldığından zan ifade etmektedir. Bu nedenle böyle bir istidlal kabul edilemez.⁸³ Sahabenin âhâd haberle amel ettiği konusunda tevâtürün var olduğu kabul edilse bile, bu durum o haberi doğrudan Hz. Peygamber'den duymuş olmalarından kaynaklanır.⁸⁴

Oysa sahabenin tamamı adalet ve doğruluk vasfıyla temayüz etmiştir. Onlar doğruluk için vatanından, ailesinden, kavim ve kabilesinden vazgeçerek bu uğurda canlarını ve mallarını feda etmişlerdir. Sahabe nezdinde doğruluk ile yalancılık arasında yer ile gök kadar bir mesafe bulunmaktadır. Sahabenin korku sebebiyle takiiye yaptığını iddia etmek, onu küçümseyerek hafife almaktır. Başta Hz. Ali olmak üzere ashab-ı kiramın haksızlık karşısında susmayacak kadar cesur olması ve bu uğurda şehit olması Murtaşâ'nın iddiasını çürütmektedir. Nitekim ince ve zayıf ipler bir araya gelince sağlam kopmaz bir halata dönüşür. Doğruluk karineleri arttıkça haberin sıhhat derecesi güçlenir ve haber kesin bilgi ifade edecek seviyeye yaklaşmaktadır.⁸⁵ Aynı konuyla ilgili zannî haberler ortak bir paydada buluşunca, zan mertebesinin üzerinde sağlam kesin bir delile dönüşmektedir.⁸⁶ Bu kapsamda sahabenin âhâd haberle amel ettiğine dair siyer, tarih, hadis ve fıkıh kaynaklarındaki sayılmayacak kadar örnek, sahabenin haber-i vâhid ile amel ettiği hususunda birleşmekte ve bu yönüyle manen tevâtür seviyesine ulaşmaktadır. Öyle ki bu durum Hatem'in cömertliği, gökyüzünün üzerimizde olduğu veya dünyanın yuvarlak olduğu ve döndüğü türünden tartışma konusu edilmeyecek derecede tevâtürle sabit olan açık hususlardandır. Bu tür müsellamatın tartışma konusu edilmesi apaçık delillere rağmen yüz çevirme anlamında inat ve mükâbere olup, insanlığın ortak tecrübesini inkâr etmeye eşdeğerdir.⁸⁷ Şerif Murtaşâ'nın "âhâd haberle amel konusunda zarurî bir ilim olsaydı, zan ifade eden âhâd haberlerin yazıya geçirilmemesi gerekirdi" şeklinde itirazı⁸⁸ da bu

⁸³ Murtaşâ, *ez-Zerî'a*, 377.

⁸⁴ Murtaşâ, *ez-Zerî'a*, 378.

⁸⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, 203.

⁸⁶ bk. Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî et-Tûfî, *Der'u'l-kavli'l-kabîh bi't-tahsîni ve't-takbîh* (Riyad: Merkezi Melik Faysal, 1425), 348.

⁸⁷ Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübki, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 240.

⁸⁸ Murtaşâ, *ez-Zerî'a*, 378.

türden olup, aslında cevap verilmemesi gereken bir itirazdır. Zira bu konuda her bir âhâd haberin tevâtür derecesinde olduğu değil, sahabenin âhâd haberle amel ettiği konusundaki örneklerin manen tevâtür seviyesinde olduğu kastedilmektedir. Öte yandan haber-i vâhidin tedvin edilmiş olmasıyla zan veya kesin bir bilgi ifade etmesi arasında bir bağ kurulamaz. Nitekim Kur'an kesin bilgi olmakla birlikte tedvin edilmiştir.

Murtazâ'ya göre uzak beldelere gönderilen elçiler, hakkında kat'î nas bulunan itikadî hükümleri, namaz ve oruç türünden aslı hükümleri tebliğ etmişlerdir. O belde haklarını şer'î amelî hükümler konusunda haber-i vâhid yerine, araştırma ve inceleme yoluyla kat'î delillere yönlendirmişlerdir.⁸⁹

Murtazâ'nın bu itirazı öncelikle kendi metodolojisiyle çalışmaktadır. Zira elçiler sadece o belde halklarının iman etmesi için değil, aynı zamanda zekât toplamak, dinî öğretmek ve dinin amelî hükümlerini aktarmak üzere gönderilmiştir. Elçilerin belde halklarını dinî hususlarda haber-i vâhid yerine sadece araştırma inceleme suretiyle kat'î delillere yönlendirdiği ise kat'î bir delile dayanmayan zayıf bir olasılıktan ibarettir. Bu yönüyle Murtazâ'nın itirazı bizzat kendisinin kat'î delil arayışına aykırı olduğundan, son derece çelişkili ve tutarsız bir itirazdan ibaret kalmaktadır.

6. Dinî hususlarda zan ifade etmesine rağmen müftünün sözüyle amel etmek ve şahidin şهادetiyle hüküm vermek naslar tarafından emredilmiştir.⁹⁰ Buna göre haber-i vâhidin zan ifade etmesi, onunla amel etmeye mani değildir. Nitekim zarar görmemek için, bir yolda zarar bulunduğunu söyleyen bir tek adamın sözü itibara alınır ve o sözle amel edilir. Aynı şekilde dinî konularda da sahih olan haber-i vâhidle amel etmek zarardan korunmak için zorunluluk arz etmektedir. Hz. Ali meşhur haberinde râvîye yemin ettirerek haber-i vâhidi kabul ettiğini, Hz. Ebû Bekir'in kendisine hadis aktardığını ve doğru söylediğini ifade etmiştir.⁹¹

⁸⁹ Murtazâ, *ez-Zerîâ*, 381.

⁹⁰ Şafî, *er-Risâle*, 1/383.

⁹¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/278; Ebû Davûd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, 359: عن علي بن ربيعة الأسدي، عن أسماء بن الحكم قال: سمعت علياً يقول: كنتُ رجلاً إذا سمعتُ من رسول الله - صَلَّى اللهُ عليه وسلم - حديثاً نَفَعَنِي اللهُ منه بما شاء أن ينفعني، وإذا حدثني أحدٌ من أصحابه استخلفته، فإذا خَلَفَ لي صدقته، قال: وحدثني أبو بكر، وصدق أبو بكر أنه قال: سمعتُ رسول الله - صَلَّى اللهُ عليه وسلم - يقول: "ما من عبدٍ يُذنبُ ذنباً فيُحسنُ الطهورَ، ثم يقومُ فيصلي ركعتين، ثم يستغفرُ الله إلا غفر الله له".

Murtazâ'ya göre aklî hususlarda haberle amel edilebilir; ancak dinî hususlar taabbudî olduğundan Şâri' bu konuda kat'î delillerle bir hüküm vazetmiş olmalıdır. Dini konularda haber-i vâhid zan ifade ettiğinden, aklî konulardaki habere kıyaslanamaz.⁹² Oysa âyetlerin bir kısmı da hükme delâlet bakımından zannî olduğundan, bu yaklaşıma göre âyetlerle de amel etmemek, ya da zannî olan her âyetin yorumunda masum imam inancını esas almak gerekir. Birinci durum ilahî hükümleri terk etmekle sonuçlanacaktır. İkinci durum yani masum imam inancı ise nasla ve tevâtürle sabit olmadığı gibi zan mertebesine bile ulaşmamaktadır. Öte yandan ismet sıfatı peygamberlere mahsus olup bir başkasının da bu sıfatta olduğuna dair bir delil bulunmamaktadır.⁹³ Müftü, haber-i vâhidi zan gerekçesiyle kabul etmeyecekse, avam da aynı gerekçeyle müftülerin sözünü kabul etmez. Zira müftü de haber-i vâhid ile hüküm verir. Müftünün masum imamdan yaptığı aktarım ise, müftünün kendisi masum olmadığından kabul edilemez.⁹⁴ Görüldüğü üzere Murtazâ'nın arz edilen itirazı son derece zayıf kalmaktadır.

Murtazâ'ya göre, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den işittiği âhâd haberi tasdik etmesi, Hz. Ali'nin bu haberi daha önce Hz. Peygamber'den işitmiş olma ihtimalinden kaynaklanır. Hz. Ali'nin bu tavrı onun haber-i vâhid ile amel ettiği anlamına gelmez.⁹⁵ Oysa Murtazâ'nın ileri sürdüğü ihtimal delilsiz bir iddiadan ibaret kalmaktadır. Böyle bir ihtimal zan seviyesine bile ulaşmamakta, şek mertebesinin altında kalarak vehim mertebesinden öteye geçmemektedir. Zira konuyla ilgili deliller Murtazâ'nın iddiasının tam aksini ifade etmektedir. Haliyle Murtazâ delilsiz bir ihtimale hüküm bina etmekle kendisiyle çelişmektedir.

5. Şerif Murtazâ'nın Haber-i Vâhid Konusundaki Yaklaşımının Değerlendirilmesi

Yukarıdaki analizlerden anlaşıldığı üzere Şerif Murtazâ'nın, haber-i vâhid konusundaki görüşü üç temel iddiaya dayanmaktadır. Bunlar a. Haber-i vâhidin zanni olması, b. Kendisiyle amel etmeyi gerektiren kat'î bir delilin

⁹² Murtazâ, *ez-Zerîâ*, 382.

⁹³ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/530.

⁹⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/283.

⁹⁵ Murtazâ, *ez-Zerîâ*, 383.

bulunmaması ve c. Masum imam teorisidir. Bunları üç madde halinde değerlendirmemiz yerinde olacaktır.

a. Şerif Murtazâ'nın birinci gerekçesi âhâd haberin sübût açısından zan ifade etmesi, zannın ise dinde delil olamadığı iddiasıdır. Nitekim O, zan ifade ettiği gerekçesiyle kıyas, istihsan, maslahat ve rey içtihadının da dinî konularda delil olmayacağını savunmaktadır.⁹⁶ Bu yaklaşımın özü itibarıyla “*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme.*”⁹⁷ ve “*onlar zandan başkasına tabi olmaz*”⁹⁸ gibi zanna tabi olmayı yasaklayan âyetleri esas almaktadır.⁹⁹ Oysa Murtazâ, itikadî bir mesele haline getirdiği masum imam inancını bile sıhhati, zan ifade edip etmediği bile tartışmalı olan âhâd haberlerle temellendirmeye çalışmaktadır. Bu konuda sübutu ve delâleti kat'î olan herhangi bir delille veya tevatüre dayanmamakta; bu inancı ispatlamak üzere naklî-kat'î delilleri dilsel açıdan uygun olmadığı zorlama yorumlarla tevil etmektedir. Buna karşılık haber-i vâhidin zan ifade ettiği gerekçesiyle amelî konularda delil olmayacağını iddia etmektedir. Bilahare masum imam inancını merkeze alarak, imamın muvafakat etmediği haberin doğru olmayacağını savunmaktadır. Oysa zannın dinde delil olmadığı iddia edilemez. Masum imam inancı ise kat'î bir delille veya tevâtürle sabit olmayıp, zandan da öte zorlama yorumlara dayanmaktadır.

Zanna tabi olmayı yasaklayan mezkûr âyet zâhirdir. Zâhir bir lafzın manaya delaleti ise zannîdir. Bu âyetin hangi konuda zanna uymayı yasakladığı kesinlik taşımamaktadır. İN تَبَّعُونَ إِلَّا الظَّنَّ. âyetindeki الظنّ lafzının ‘âm olduğu iddia edilse bile, ‘âm lafzın manaya delaleti zannîdir. Şayet zan dinde delil olmayacaksa, mezkûr âyet de zan ifade ettiği gerekçesiyle delil olmaktan çıkar.¹⁰⁰ Zanna tabi olmayı yasaklayan âyetlerde, haber-i vâhid gibi zan ifade eden haberlerle amel etmek kastedilmemiştir. Aksi halde sahabenin tamamı âhâd haberle amel ettiği, bu haberi aktardığı ve insanları böyle bir haberle amel

⁹⁶ Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf, *Resâilu's-Şerîf Murtazâ* (Kum: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, ts.), 1/7; Tûsî, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, 143, Debis, “Hucciyetu haberî'l-vâhid inde's-Seyyid el-Murtazâ ve's-Şeyh et-Tûsî”, 239.

⁹⁷ el-İsrâ 17/36 ﴿ وَلَا تَتَّبِعْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ﴾.

⁹⁸ en-Necm 53/28 ﴿ إِنْ تَبَّعُونَ إِلَّا الظَّنَّ ﴾.

⁹⁹ Sübkî, *el-lbhâc*, 241.

¹⁰⁰ Leknevî, *Fevâtilu'r-rahâmût*, 2/167-168.

etmeye teşvik ettiği için mezkûr âyete muhalefet etmiş olacaktır. Aynı şekilde ümmet sahabenin aktardığı âhâd haberle amel ettiğinden dalâlet üzerinde ittifak etmiş olur. Ayrıca Kur'ân'ın delaleti zannî olan umum ifade eden ayetleriyle, zan ifade ettiği gerekçesiyle amel etmemek gerekirdi. Bu durum dinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanır. Âyetlerde kıbleye yönelmenin, şahit ve beyyine ile hüküm vermenin emredilmiş olması, kesin bilginin olmadığı hususlarda doğruluğu zan ifade eden bilginin dinde hüccet olduğunu ifade etmektedir. Aksi halde iki ya da dört şahit tevâtür seviyesine ulaşmadığından, bunların şahitliğine hüküm bina etmeyi emreden ayetlerle amel etmemek gerekirdi. Zan ile amel edilmeyecekse müftünün fetvasını almamak ve namazda imama uymamak gerekirdi. Çünkü müftünün doğru söylediği veya imamın abdestli olduğu ancak zan yoluyla bilinebilir.¹⁰¹

Doğruluğu zan mertebesine ulaşan haberle amel etmek, bunu vacip kılan kat'î delillerin kapsamına girmektedir.¹⁰² Bu yönüyle haber-i vâhid ile amel etmek zanna tabi olmak değil kat'î delillerin gereğini yerine getirmekten ibarettir.¹⁰³ Zanna tabi olmayı yasaklayan âyet öncelikle şahidin, hakkında kesin bilgi sahibi olmadığı hususlarda şahitlik yapmaktan kaçınması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰⁴ Ayrıca âyet itikadî hususlarda zanna tabi olmayı yasaklamakta ve kat'î delillere tabi olmayı emretmektedir.¹⁰⁵ Amelî hükümler o âyetin kapsamının dışında kalmaktadır.¹⁰⁶

b. Murtazâ'nın ikinci gerekçesi, haber-i vâhid ile amel etmeyi vacip kılan naklî kat'î bir delilin bulunmadığı iddiasıdır.¹⁰⁷ Oysa yukarıda arz edilen kat'î deliller haber-i vâhidin dinde hüccet olmasını gerektirmektedir. Murtazâ'nın bu delillere yönelttiği itirazların ilmi olmaktan ziyade son derece zayıf ve zorlama olduğu tespit edildi. Usulcülerin bu konuda istidlalde buldukları âyetlerin zannî olduğu kabul edilse bile, sahabenin âhâd haberle amelle ettiği, bu

¹⁰¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/289; Âmidî, *el-İhkâm*, 202.

¹⁰² Cüveynî, *el-Bürhân*, 1/391.

¹⁰³ Sem'ânî, *Şavâhîr 'u'l-edille*, 1/343.

¹⁰⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/273.

¹⁰⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, 203; Karafî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 690; Molla Ahund, *Kifâyetü'l-usûl*, 2/340.

¹⁰⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, 203.

¹⁰⁷ Sübkî, *el-İbhâc*, 238-239; Bedrüddîn Muhammed b. Bâhâdır b. Abdillâh et-Türki ez-Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîd fi usûli'l-fikh* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 3/320.

haberleri ümmete aktardığı ve ümmetin bu haberleri kabul ederek amel ettiğine dair rivâyetler icmâ ve manevî tevâtür seviyesindedir. Böyle bir tevâtürü inkâr etmek insanlığın ortak tecrübesini inkâr etmeye eşdeğerdir. Oysa Murtazâ gerek aklî gerek dinî konularda tevâtürü kesin bir delil olarak kabul etmektedir.¹⁰⁸

Dolayısıyla Murtazâ'nın haber-i vâhid ile amel etmeyi gerektiren kat'î bir delilin bulunmadığı şeklindeki savı kendisiyle tutarsız ve asılsız bir iddiaya dönüşmektedir. Böyle bir iddia Şîa tarafından da kabul edilmemiştir. Nitekim Molla Ahund (ö.1911) haber-i vâhidle amel edileceği konusunda naklî açıdan amelî bir icmânın oluştuğunu, aklî açıdan ise insanlığın her döneminde adalet sahibi kimseler tarafından aktarılan âhâd haberlerin kabul edildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹ Murtazâ masum imam teolojisini temellendirmek için âyetleri zorlama yorumlarla tevil etmiştir. Bu konuda zayıf haberlerle bile amel edecek kadar tutarsız bir yaklaşım içine girmiştir. Böyle bir yaklaşım aslında Şianın teolojik kabullerine uymayan haberleri reddetmeye zemin hazırlamaya matuftur. Ancak bu yaklaşım kendisiyle çelişen, delile aykırı, usulsüz, siyasi ve ideolojik bir iddiadan ibaret kalmaktadır.

Gazzâlî (ö. 505/1111) bu konuda şöyle demektedir: “Âhad haberle amel edilmeyeceği iddiası ne tevâtür ne de zarurî bir bilgiyle sabit olmuştur. Böyle olsaydı, buna biz de muhalefet etmezdik. Bu haberle amel edilmeyeceği konusunda herhangi bir delil bulunmadığı gibi, böyle bir delili ispatlama imkânı da yoktur.”¹¹⁰ *Nas*, *icmâ* ve *tevâtür* delilleri, doğruluğu zan mertebesine ulaşan haber-i vâhidin amelî açıdan bağlayıcı olmasını kat'î bir surette gerektirmektedir.¹¹¹

Semarkandî (ö. 539/1144), Şerif Murtazâ'nın iddiasını şu şekilde eleştirmektedir: “Âhad haber doğru, yalan, yanılma ve hata ihtimallerine açıktır. Doğruyu reddetmenin yanında yalanı kabul etmenin de sefihlik olduğunda şüphe yoktur. O halde âhâd haberleri gerekçe olmadan toptan kabul etmek

¹⁰⁸ Cüveynî, *el-Bürhân*, 1/389; Sübkî, *el-İbhâc*, 238-239.

¹⁰⁹ Molla Ahund Muhammed Kâzım-ı Horasânî, *Kifâyetu'l-usûl* (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1436), 2/339.

¹¹⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/273.

¹¹¹ Saymerî, *Mesâilu'l-hilâf*, 143; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/282; Âmidî, *el-İhkâm*, 203.

veya toptan reddetmek, yalanı kabul etmekle veya doğruyu reddetmekle sonuçlanır. Tevakkuf etmek ise doğruyu kabul etmemenin ötesine geçmez. Dolayısıyla doğruyu yalandan, hikmeti sefehten ayırt edecek bir yönetime ihtiyaç duyulur. Bu yöntem ise Kitap, Sünnet, icmâ ve aklın ittifakıyla, doğruluğu râcih ve galip olan haberi kabul etmekten ibarettir. Râvînin adalet-zapt sıfatı, haberin sıhhat şartlarını taşıması ve diğer karineler âhâd haberin doğruluğunu yalan olma ihtimaline râcih/üstün kılarak amel etmeyi gerektirmektedir. Öte yandan âyetler, sahabenin ortak tavrı, konuyla ilgili icmâ ve manevî tevâtür doğruluğu zan mertebesine ulaşan âhâd haberle amel etmenin vacip olmasını gerektirmektedir.”¹¹²

Buna göre Murtazâ'nın iddia ettiği şekilde, âhâd haberi toptan reddetmek doğruyu inkâr etmekle; tevakkuf etmek ise doğruyu kabul etmemekle sonuçlanacağından, böyle bir yaklaşım sefeh kapsamına girer. O halde haberin doğruluğunu yalan olma ihtimaline tercih ettiren bir karineye ihtiyaç vardır. Bu karine ise haberin senet açısından râvîlerin adalet-zapt vasfında olması, metin açısından haberin kabul şartlarını taşıması, amelî konularda zannın dinde delil olduğunu ifade eden âyetler, sahabenin icmâ ve manevî tevâtüre ulaşan haberlerdir. Öyle ki bu tür haberler karinelerin artmasıyla, metin açısından kat'î delillere muvafakat yoluyla yakîn mertebesine yaklaşır.¹¹³

Âyetler, şahitliği kabul etmek için adalet vasfını şart koşmaktadır. Adalet vasfı ise ancak zan veya zan ifade eden bir haber ile tespit edilebilir. Aynı şekilde haberin zan ifade etmesi onunla amel etmeye mani değildir. Nas, icmâ ve tevâtür delilleri ise sübut açısından zan mertebesine ulaşan bir haberle amel etmenin vacip olmasını gerektirmektedir. Aklî açıdan doğru olduğu zannedilen, maslahat içeren ve terk edilmesi mefsetet ile sonuçlanan bir haberle amel etmek gerekir. Benzer şekilde dinî-amelî hususlarda da doğruluğu

¹¹² Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Mîzânü'l-uşûl fi netâ'ici'l-'uķûl* (Amman: Dâru'n-Nûr, 2017), 2/666.

¹¹³ Sem'ânî, *Ķavâḫi 'u'l-edille*, 1/341. Doğrusu inançla ilgili bu tür hususlar sadece âhâd haberlerle bu haberlerin ümmetin kabul telakkisiyle sabit olmayıp, kat'î delillere dayanmaktadır. Bk. Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim, *Ebkâru'l-efkâr fi usûli'd-dîn* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 3/253-268; bk. Davut Eşit, “Şafîî Fıkıh Usûlünde Mustefiz Haber”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/2 (2018), 78.

zan ifade eden haber-i vâhid ile amel etmek de vaciptir. Zan ifade eden haber, yakîn ifade eden habere yakındır. Bir şeye yakın olan şey, o şeyin hükmünü alır. Yalanın gayesi ya bir menfaati elde etmek, ya da bir zarardan kurtulmaktır. Sahabe ise doğruluk için dünyayı terk etmiş, bu yolda canından, malından, kavim ve kabilesinin yanında her türlü menfaatten vazgeçmiş; insanlık içinde adalet ve doğruluk vasfıyla temayüz etmiştir. Sahabenin korku veya menfaat için yalan söylemesini gerektiren bir sebep yoktur. Bu yönüyle sahabenin aktardığı âhad haberler kabul edilmeyecekse, yeryüzünde kabul edilecek bir başka âhâd haber kalmaz.¹¹⁴ Dinin büyük bir kısmı haber-i vâhide dayanmaktadır. Allah Teâla ise dinini koruyacağını vadedmiştir.¹¹⁵

Hiz. Peygamber'e *tebliğ* ve *beyân*, ümmetine ise *kabul/itaat* ve *tebliğ* olmak üzere iki görev verilmiştir. Nitekim "Bu zikri (uyarıcı-müjdeleyici kitabı) insanlara beyân etmen için sana indirdik."¹¹⁶ meâlindeki âyet Hiz. Peygamber'e beyân görevini vermektedir. Beyân ise Kitap, Sünnet ve içtihat yoluyla olur. Hiz. Peygamber kendisine indirileni ancak söz, fiil ve takrirleriyle beyân eder.¹¹⁷ Ayrıca âyette meâlen "Ey peygamber! Sana Rabbinden indirileni tebliğ et!"¹¹⁸ buyrulması Hiz. Peygamber'e tebliğ görevini vermektedir. Beyân vazifesi tebliğe dâhildir. Bu beyânı içeren Sünnetin az bir kısmı günümüze tevâtürle, büyük bir kısmı ise âhâd yollarla aktarılmıştır. Haliyle arz edilen iki âyet, nebevî beyânı günümüze taşıyan sahih âhâd haberlerin amelî açıdan bağlayıcı olmasını zorunlu kılmaktadır.¹¹⁹ Buna karşılık "Ey iman edenler! Allaha ve Peygambere itaat edin"¹²⁰ meâlindeki âyet ümmetin Allah'a ve Rasûlüne itaat etmesini emretmektedir. İtaat ise ancak onun verdiği haberi kabul ve amel etmekle mümkündür. Ümmetin ikinci görevi Hiz. Peygamber'den duydukları, kabul ve amel ettikleri hususları başkalarına tebliğ yoluyla aktarmaktır. Zira Hiz. Peygamber'in risâlet ve tebliğinin tüm insanlığa hitap ettiği âyetlerle sabittir. Hiz. Peygamber, tebliğ ve beyân vazifesini hazır olanlara hitap yoluyla eda

¹¹⁴ Semerkandî, *Mîzânü'l-uşûl*, 2/668-669; Amidî, *el-İhkâm*, 213.

¹¹⁵ Semerkandî, *Mîzânü'l-uşûl*, 2/669.

¹¹⁶ en-Nahl, 16/64 ﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾.

¹¹⁷ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 1/43.

¹¹⁸ el-Mâide 5/67 ﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ﴾.

¹¹⁹ Muhammed b. İdrîs eş-Şafîi, *er-Risâle* (Kahire: el-Mektebü'l-Halebî, 1940), 1/19-34.

¹²⁰ en-Nisâ 4/59 ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ﴾.

etmiştir. Bu vazifeyi gâib olanlara ise ancak haber gönderme yoluyla yerine getirebilirdi. Şüphesiz evrensel bir mesaj tüm zaman ve mekânlara ancak râvîlerin rivâyetiyle ulaşabilir. Râvîlerin aktardığı haberlerin çoğunluğu ise âhâd haberlerden ibarettir. Râvîleri adalet ve zapt sahibi olup senedi sahih olan haberlerin Hz. Peygamber'e nispeti zan seviyesine ulaşmaktadır. Zan ifade eden haberin muarızı yoksa ve amel şartlarını da taşıyorsa, kendisiyle amel etmek vücûbiyet bakımından Kitapla amel etmek hükmündedir.¹²¹ Nitekim şahitlerin şahitliği zan ifade etmesine rağmen, adil iseler bununla amel etmek kat'î naslarla emredilmiştir. Oysa şahitlerin adaletleri zannîdir. Aynı durum adalet-zapt sahibi râvîlerin rivayet ettiği âhâd haberler için de geçerlidir. Naslar bu haberlerle amel etmeyi vacip kılmaktadır.¹²² Dinin tamamı tevâtür yoluyla aktarılmış olsaydı, ibadetlere dair fer'î hükümlerin itikadî hükümlerden bir farkı kalmazdı. Oysa fer'î hükümlerin büyük bir kısmı zannîdir.

c. Murtazâ'nın haber-i vâhîde yaklaşımı, özü itibarıyla masum imam inancına dayanmaktadır. Murtazâ, masum imamın görüşlerine uymayan âhâd haberi doğrudan reddetmekte, diğer haberler konusunda ise tevakkuf ederek bunların amelî konularda hüccet olmadığını savunmaktadır. Oysa imamın masum olduğu ve buna iman etmenin vacipliği âhâd haber gibi zannî bir yolla değil, ancak kat'î bir nasla veya tevâtür yoluyla sabit olabilir. Bu konuda âhâd bir haber sabit olsaydı bile böyle bir haber itikad alanında delil olmaz, ayrıca âhâd seviyede kalmaz ve tevâtür yoluyla aktarılırdı. Tevâtürle aktarılması gereken bir durumun âhâd haberle aktarılması, o haberin yalan olduğunu ifade eder. Nitekim devlet başkanının büyük bir mescitte, o mescitteki cemaatin huzurunda öldürdüğünü aktaran kimse, bu haberi tek başına aktarmışsa ve böyle bir haber tevâtür yoluyla aktarılmamış ise bu durum o haberin yalan olduğunu ifade eder. Benzer şekilde masum imamın varlığı konusunda herhangi bir tevâtür söz konusu değildir. Böyle bir inanç sabit olsaydı, bu âhâd bir haberle aktarılmazdı. Aksine bu inancın yaygın bir şekilde aktarılması, gizli kalmaması ve iman eden herkes tarafından bilinmesi gerekirdi.¹²³ Nitekim Şîa'nın Zeydî kolu ehl-i beytin icmâını delil olarak kabul

¹²¹ Sem'ânî, *Kavâfi 'u'l-edille*, 1/322, 337; Serahsî, *el-Usûl*, 1/324.

¹²² Serahsî, *el-Usûl*, 1/326.

¹²³ bk. Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, 3/427-428, 430.

etmektedir. Ancak onlar -herhangi bir delil bulunmadığı için- masum inancını kabul etmemiş ve böyle bir inancı inkâr etmenin küfre sebep olmadığını belirtmiştir.¹²⁴ Bu açıdan masum imam teorisine ek olarak, haber-i vâhidle amel etmek için masum imam tarafından aktarılmış olma kriteri de anlamsız hale gelmektedir.

Hz. Ali'nin, ismet sıfatına sahip olmayan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e biat etmesi masum imam teorisini çürütmektedir. Zira masumiyet söz konusu olsaydı ve Hz. Ali buna itiraz etmemiş olsaydı vacibi terk etmiş olacağından masum olmazdı. Oysa bu konuda kendilerine biat ettiği gibi, onlara karşı bir tepkisi aktarılmamış, aksine onların görüşlerine muvafakat etmiştir. Namazda kendilerine tabi olmuş, hediyelerini almış, büyük kızı Ümmü Gülsüm'ü Hz. Ömer ile evlendirmiştir. İlk iki halife Hz. Peygamber'den rivayet edilen âhâd haberlerle amel etmiş ve Hz. Ali bu konuda kendilerine itiraz etmemiştir. Haberin kabul edilmesi için masum imamın muvafakat etmesi şart olduğu halde, Hz. Ali ilk iki halifeye muhalefet yerine takıyye yoluyla muvafakat etmiş olsaydı, bâtılın karşısında sustuğu ve kendilerini uyarmadığı için vacibi terk etmiş olurdu. Vacibi terk etmek ise hata işlemekten ibaret olacağından, bu durum onun ismet sıfatının bulunmadığı anlamına gelirdi. Oysa Hz. Ali ilk iki halifeye biat etmiş, onların âhâd habere istinaden verdikleri kararları kabul etmiştir. Takıyye yapmak ise ya menfaat elde etmek ya da zarardan korunmak için ikiyüzlülük yapmaktır. Bu konuda takıyye yapmış olsaydı, bu durum onun masumiyetini ortadan kaldırırdı.¹²⁵

¹²⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Kummî, *Risâletu'l-i'tikâdâtî'l-imâmiyye (Şî'îmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, trc. Ethem Ruhi Fıçlalı (Ankara: Ağaç Kitabevi. 1978), s. 110, 113; Fatih Yücel, "Zeydiyye-Ca'feriyye Arasında Kırılma Noktası: İmamların Masumiyet Meselesi ve Masumiyet İnancının Zeydî Usûlüne Tesiri", *Marife Dergisi*, 8/3 (Kış, 2008), 30,43.

¹²⁵ Aynı şekilde masum imam teorisinde el-mehdî'l-muntazâr masumdur. Oysa imamlık, dindünyevî açıdan iyiliği emretme, kötülüğü yasaklama, müslümanların maslahatını temin etme yükümlülüğünü ifade eder. Buna rağmen mehdinin insanların içinde tanınmayacak şekilde dolaşması veya gaybubete karışarak emr-i bi'l-marufu terk etmesi insanların hayret içinde bocalamasına, haktan uzaklaşmalarına ve dalalet içinde çırpınmalarına neden olduğundan büyük bir günahdır. Mehdî'nin böyle bir günah işlemiş olması, onun ismet sıfatının olmaması için yeterli bir sebeptir. Mehdinin görevi şayet günümüzde velayet-i fakih ile sağlanıyorsa, iddia edildiği şekilde her asırda masum bir imamın varlığından bahsedilemez. Buna göre dini hususlarda masum imam, ya da masum imamın muvafakat şartı batıl olmaktadır (bk. Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, 3/492, 495, 496).

Arz edilen durum âhâd haberle amel konusunda masum imam tarafından onaylanma kriterini asılsız hale getirmektedir. Zira böyle bir inanç yoktur. Nitekim yapılan araştırmalarda masum imam teorisinin Abdullah b. Sebe'nin uydurması olduğu, İbn Sebe'nin daha önce Emîru'l-müminîn'in uluhiyetini iddia ettiği ve ayrıca masumiyet inancının imamların tarihi realitesine aykırı olduğu belirtilmiştir.¹²⁶ Kâdı Abdulcebbar (ö. 415/1025) sahabe ve tabiûn zamanında böyle bir inancın bulunmadığını ve bu inancın Hişam b. Hakem tarafından uydurulduğunu belirtmiştir.¹²⁷ Masum imam inancı, Ehl-i Sünnet hâkimiyetinin meşru olmadığını teolojik açıdan temellendirmek üzere, zorlama yorumlarla kurgulanmış siyasî ve ideolojik bir kabulden ibarettir. Bu inanç Katolik Hristiyanlıkta Papa'nın otoritesini temsil eden yanılmazlık inancıyla önemli ölçüde örtüşmektedir.¹²⁸

Şerif Murtazâ bir taraftan amelî konularda hüccet olmadığını iddia etmiştir. Diğer taraftan masum imam teorisini itikadî bir mesele olarak aklî argümanlarla, çeşitli ayetlerden zorlama yorumlarla ve sübûtu kadar delaleti de zannî ve alakasız olan âhâd haberlerle ispatlamaya çalışmıştır.¹²⁹ Hz. Ali'nin

¹²⁶ Nâsır b. Abdullah b. Ali el-Kaffâri, *Usûlu mezhebi's-Şi'a'l-İsnâ 'Aşeriyye* (İskenderiye: Dâru Hulefâi'r-Rasidîn, 2012), 693; Ali Avcu, "Şia'da Hz. Ali'nin Masumiyet İnancı", *Hazreti Ali* ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Cumhuriyet Yayınları, 2020), 261;

¹²⁷ Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar, *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve* (Beyrût: Daru'l-'Arabî, ts.), 2/528; Şiâ'nın İmam anlayışının eleştirisi için bk. Özkan Şimşek vd. "Mukaddimetü't-tahkîk", *Kitâbü'l-Makâlât: İtikadî Mezheplere Yönelik Bir Eleştiri* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 33-34; Ebû Ali el-Cübbâi, *Kitâbü'l-Makâlât*, thk-trc. Özkan Şimşek, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 100-113.

¹²⁸ bk. Mürsel Özalp, "Katolik Kilisesi ve İmamîyye Şiası'nın Yanılmazlık/Masumiyet Anlayışlarının Mukayesesi", *Turkish Studies Karşılaştırmalı Dinî Araştırmalar Dergisi*, 12/27 (Güz 2017), 388.

¹²⁹ bk. Murtazâ, *ez-Zehîra*, 438-442; eş-Şâfi fi'l-imâmeh (Tahran: Müessesetü Sâdık, 1986), 227,328. Örneğin Murtazâ *إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ* (el-Mâide 5/55) âyetinde *وَالَّذِينَ آمَنُوا* kaydında iman edenlerden maksadın Hz. Ali olduğu türünden delilsiz ve indirgemeci bir iddiadan hareketle imamın masumiyetini temellendirmeye çalışmaktadır. (bk. Murtazâ, *ez-Zehîra*, 438.) Oysa ayette *وَالَّذِينَ آمَنُوا* ifadesinin cemi olması, bu kayıtle sadece Hz. Ali'nin kastedilmiş olmasına manidir. Tefsir alimlerinin bu kayıtle Hz. Ali'nin kastedildiği konusundaki ittifak iddiası ise vakiya aykırıdır. Zira Nakkaş, tefsirinde Ebû Ca'ferden yaptığı nakilde ayette kastedilen müminlerin Hz. Peygamber'in ashabı olduklarını ifade etmiştir. Lafız cemî olduğundan, âyetteki velâyet de velâyeti ammeden ziyade velâyeti hassayı ifade etmektedir. Bu açıdan âyet, müminlere ancak mezkur vasıftaki

faziletine delalet eden âhâd haberler, bir peygamber sıfatı olan masumiyete delalet etmekten uzaktır.¹³⁰ Masum imam inancı tevâtürle sabit olmadığından bu teoriye dayandırılan haber teorisi kendisiyle çelişmekte ve haliyle aynı teoriye dayandırılan haber-i vâhide yaklaşım iddiası da anlamsız hale gelmektedir. Serahsî'nin (ö. 483/1090) ve Gazzâlî'nin ifadesiyle böyle bir teori, masum imamı peygamberden üstün tutmayı gerektirmektedir. Zira Peygamberin sözü, sözünün delil olduğunu ifade eden mucizeyle kabul edilir. Şia imamın masum olması için mucize şartını aramamaktadır. Bu durumda peygamber ile masum imam arasında ne fark kalacaktır? Oysa Hz. Peygamber'in masumiyeti bile zaruri ilimle değil mucize yoluyla ve istidlâli bir ilimle sabit olmaktadır. Masum imam inancına dair mucize de zarurî bilgi kadar tevâtüre dayalı bir haber de bulunmamaktadır. Böyle bir inanç tevâtürle aktarılmadığı gibi mevcut delillere aykırıdır.¹³¹ Aksi halde, Gazzâlî'nin hezeyan olarak nitelediği böyle bir inanç esas alınır, masum imamın aktardığı haber sadece bulunduğu yerde hüccet olur. Zira masum imamın sözleri farklı zaman, mekân ve şahıslara yine âhâd yollarla ulaştırılacaktır. Oysa bu haberi kendisinden başkalarına aktaranlar masum değildir. Bu sebeple haber-i vâhidi kabul konusunda masum imam kriterini ileri sürmek son derece tutarsızdır.¹³²

Sonuç

Şerif Murtazâ'nın haber-i vâhidin amel konusundaki hüccet değerine yönelik yaklaşımı özü itibarıyla usûluddin alanında politik bir amaca matufen zorlama yorumlarla üretilmiş masum imam iddiasından kaynaklanmaktadır. Bu iddia kendi içinde tutarsız, nassa ve tarihi vakıya aykırı olduğu kadar; sahabeye karşı problemlî, tezyif edici ve güvensiz bir anlayışı özünde barındırmaktadır. Usûluddin alanındaki bu tür problemlî kabuller fıkıh usulü ala-

---

kimselerin dost olduğunu ifade etmekte ise de, masum imam hipotezine delalet etmemektedir (bk. Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, 3/473).

¹³⁰ Hz. Ali'nin faziletlerine dair aktarılan hadislerin bir kısmı senet bakımından zayıf, bir kısmı yalnızca onun faziletini ifade etmekte, bir kısmının ise sübutu kadar delaleti de zannî olup itikatta delil olmayacak durumdadır. Faziletin peygamberlere ait masumiyet vasfı için yeterli olmadığı ise izahtan varededir. (bk. Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, 3/478-483).

¹³¹ Serahsî, *el-Usûl*, 1/322; Gazzâlî, *el-Menhül*, 331.

¹³² Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 112.

nında farklılaşmayı, fıkıh usulü alanındaki haber teorisinin farklılaşması ise fûru-i fıkıh alanında farklılaşmayı beraberinde getirmiştir.

Şerif Murtazâ'nın Şîi mecrada geliştirdiği usul düşüncesine ve bu kapsamda şekillenen haber teorisine göre dinî konularda yalnızca doğruluğu kesinlik arz eden haberler delil olmakta, zan ifade eden deliller ise dinde hüccet olmayıp tevakkufu gerektirmektedir. Zira ona göre masum imamın dışında kalan sahabe âdil değildir. Bu kapsamda o, sahabenin yalan söyleyebileceğini, yalan olduğunu bildiği bir haber karşısında maslahat, takiiye, korkaklık ve menfaat gerekçesiyle susabileceğini, hatta sahabenin yalan bir haberi bilerek tasdik edebileceğini zannetmektedir. Oysa sahabe doğruluk uğruna canlarından mallarından vazgeçmiştir. Buna ilaveten konuyla ilgili naslar ve sahabenin hayatı Şerif Murtazâ'nın iddiasını çürütmektedir. Naklî kat'î delillere ek olarak, ilk asırdan bu yana sahabe ve ümmet haber-i vâhid ile amel etmenin gerekliliği konusunda manevî tevâtür ve icmâ halindedir. Böyle açık kesin bir delili inkâr etmek insanlığın ortak tecrübesini inkâr etmeye eşdeğerdır. Şîi düşünce tarihi süreçte kütüb-i erbaada aktarılan her türlü haberin kesin doğru olduğu ve haber-i vâhidin amelde hüccet olmadığı şeklindeki aşırı uçlardan uzaklaşmıştır. Haber-i vâhidle amel konusunda masum imama muvafakat, Şîi teolojiye uygunluk ve Şîâ tarafından âdil görülen bir râvî tarafından aktarılmış olması türünden çeşitli kriterleri ileri sürmüştür. Oysa masum imam inancı tevâtürle sabit olmadığından kendisiyle tutarsız ve delilsiz bir inançtan ibaret kalmaktadır.

Murtazâ'nın arz edilen görüşü zannın dinde delil olamadığı yanlıgısına dayanmaktadır. Oysa bilgi, doğruluk dereceleri bakımından kendi arasında ilim, zan, şek ve vehim kısımlarına ayrılır. Zan ise şek seviyesinin üzerinde doğruluk yönü yüzde elliden fazla olan bilgiyi ifade etmekte ve kendi arasında farklı derecelere ayrılmaktadır. Âyetlerin sübutu kat'î olmakla birlikte delaleti bazen kat'î bazen zannîdir. Murtazâ'nın yaklaşımına esas olan masum imam inancı kat'î bir delil ya da tevâtürle sabit olmadığı gibi zan ve şek mertebesinden de öte evham düzeyinde kalmaktadır. Muntazar mehdî ise henüz gelmediğinden ortada masum imam bulunmamaktadır. Masum imama vokalâten üretilen velayet-i fakih teorisi ise velayet eden fakihin kendisi masum olmadığından isabetsizdir. Murtazâ'nın haber teorisi masum imamın onayından geçmediği gibi kendi içinde de tutarsızdır.

Araştırmada haber-i vâhidin nas, icmâ ve makul açısından dinde hüccet olduğuna ulaşılmıştır. Nassın zannî olduğu kabul edilse bile bu konudaki icmâ ve tevâtürü inkâr etmek insanlığın ortak tecrübesini inkâr etmekten ibarettir. Haliyle Şerif Murtazâ'nın masum imam inancı, bu inancı merkeze alan haber teorisi, zannın dinde delil olmadığı, haber-i vâhidle amel etmeyi gerektiren naklî kat'î bir delilin bulunmadığı ve dolayısıyla böyle bir haberin hüccet olamayacağı şeklindeki iddiası nassa, icmâ ve tevâtüre aykırıdır.

Murtazâ'nın haber-i vâhidin hücciyet delillerine yönelik eleştirisi ilmi olmaktan uzak olup, zorlama tevillerden öteye geçememiştir. Murtazâ haber-i vâhid'in dinî/amelî hususlarda bağlayıcı olmadığına dair naklî bir delil ortaya koyamamıştır. Zan kavramına haberin doğru veya yalan olma ihtimaline eşit uzaklık (şek) anlamını yüklemiş ve haber-i vâhidi bu çerçevede değerlendirmiştir. Oysa râvînin adalet ve zapt sahibi olması, haberin amel şartlarını taşıması, o haberi sübût açısından zan mertebesine taşır. Zan ise haberin doğruluk/sihhat yönünün uydurma olma ihtimalinden üstün olmasını ifade eder. Böyle bir haberin amelî konularda hüccet olduğu ise naklî delillerin yanında icmâ ve tevâtürle sabit bir husustur.

Murtazâ'nın haber teorisi, bu çerçevede haber-i vâhide yaklaşımı siyasi ve ideolojik bir teolojiye dayanmaktadır. Nassa, icmâ ve tevâtüre aykırılık teşkil ettiği gibi kendi kendisiyle çelişmekte, zayıf ve tutarsız çarpıtmadan ibaret kalmaktadır. Haliyle onun, haber-i vâhidin dinî amelî konularda hüccet olmadığı iddiası, bu konudaki naklî delillere yönelik eleştirileri ve haberin kabulü konusunda masum imam teolojisine uygunluk kriteri ilmi açıdan bir anlam ifade etmemektedir.

Kaynakça

Abbâsî, Mehrdâd - Âgayî, Ali. "Mebânî ve revşê Seyyid Murtazâ der fehmê ehbârê âhâd bâ tekve ber kitâbê Emâlî". *Şehîfê Mübeyyen* 46/1. Zımstân 1388. 171-192.

Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim (ö. 631/1233). *Ebkâru'l-efkâr fi usûli'd-dîn*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim (ö. 631/1233). *el-İnkâm fi usûli'l-ahkâm*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2019.

- Avcu, Ali. "Şia'da Hz. Ali'nin Masumiyet İnancı". *Hazreti Alî*. ed. Ali Aksu. 253-262. Sivas: Sivas Cumhuriyet Yayınları, 2020.
- Buhârî, 'Alâüddîn Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslam el-Pezdevî*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Cennet, Mehmet Zülfî. "Şiî/Akılcı Geleneğin Kur'ân Anlayışı ve Âyet Yorumlaması". *İslam ve Yorum II: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*. ed. Fikret Karaman. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Cennet, Mehmet Zülfî. *Şiî/Usûlî Geleneğin Kur'ân Yorumu*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1405.
- Cessâs. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981). *el-Fusûl fi'l-usûl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Cübbâi, Ebû Alî. *Kitâbü'l-Makâlât*. thk-trc. Özkan Şimşek. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf (ö. 478/1085). *el-Bürhân fi usûli'l-fikh*. Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1418.
- Debîs, Muhsin Halid. "Hucciyetu haberi'l-vâhid inde's-Seyyid el-Murtazâ ve'ş-Şeyh et-Tûsî". *Mecelletu ehli'l-beyt* 23/1 (Şubat 2019), 215-248.
- Delen, Halil İbrahim , Şimşek, Özkan , Arkaner, Yusuf . "Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4 / 1 (Haziran 2021): 111-201.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn (ö. 458/1066). *el-'Udde fi usûli'l-fikh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Ebû Zur'a, Veliyüddîn Ahmed b. Abdurrahim (ö. 264/878). *el-Ğaysu'l-hâmi' Şerhu Cem'il-cevâmi'*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Eşit, Davut. "Şafiî Fıkıh Usûlünde Mustefiz Haber". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/2 (2018), 65-81.

- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111). *el-Menhûl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111). *el-Müstesfâ*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2015.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr (ö. 681/1282). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. Beyrût: Dâru's-Sadr, 1994.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 543/1148). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kâdi Abdülcebbâr, Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr (ö. 415/1025). *Tesbîtu delâilî'n-nübüvve*. Beyrût: Daru'l-'Arabî, ts.
- Kaffâri, Nâsır b. Abdullah b. Alî. *Usûlu mezhebi's-Şî'a'l-İsnâ 'Aşeriyye*. İskenderiye: Dâru Hulefâi'r-Raşidîn, 2012.
- Kahraman, Abdullah. "Caferî Usulcü Tûsî'ye Göre Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamber'in Fiileri". Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuasi. Mart, 2005. 11-28.
- Kahraman, Abdullah. "Tûsî, Ebû Ca'fer". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* 41/435-437. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Karâfî, Şihâbuddin Ahmed (ö. 684/1285). *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fî 'ilmi'l-usûl*. thk. Nayif b. Abdurrahman. Beyrût: Dâru'l-Feth, 2020.
- Kummî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali (ö. 290/903). *Risâletu'l-i'tikâdâti'l-imâmiyye (Şî'îmâmiyye'nin İnanç Esasları)*. trc. Ethem Ruhi Fıçlalı. Ankara: Ağaç Kitabevi. 1978.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273). *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. Riyâd: Dâru Alemi'l-Kütüb, 2003.
- Kutluay, İbrahim. "İmâmiyye Şîası'na Göre Haber-i Vâhidin Hücciyeti Problemi". *Marife* 14/2. (Yaz 2014), 63-84.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm (1848-1886). *Fevâtilu'r-rahâmût şerhu müsllemi's-sübût*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

- Meclîsî, Muhammed Bakır (ö. 1110/1698). *Bihâru'l-Envâr*. Beyrût: Müessesetü'l-Vefâ, 1403.
- Molla Ahund, Muhammed Kâzım-ı Horasânî (1839-1911). *Kifâyetu'l-usûl*. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1436.
- Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf (ö.436/1044). *ez-Zerî'a ilâ usûli's-şerî'a*. Kum: Müessesetü'l-İmâmî's-Sâdık, 1429.
- Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf (ö.436/1044). *ez-Zehîra fî ilmi'l-keîâm*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1411.
- Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf (ö.436/1044). *eş-Şâfi fî'l-imâmeh*. Tahran: Müessesetü Sâdık, 1986.
- Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf (ö.436/1044). *Tefsîru Şerif el-Murtazâ: Nefâisü't-te'vîl*. Beyrût: Şeriketül'İlmiyye, ts.
- Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf (ö.436/1044). *Resâilu's-Şerîf Murtazâ*. Kum: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, ts. https://books.rafed.net/view.php?type=c_fbook&b_id=3614&page=21.
- Öz, Mustafa. "Şerîf el-Murtazâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/586-588. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Özalp, Mürsel. "Katolik Kilisesi ve İmamiyye Şiası'nın Yanılmazlık/Masumiyet Anlayışlarının Mukayesesi". *Turkish Studies Karşılaştırmalı Dinî Araştırmalar Dergisi*. 12/27 (Güz 2017), 373-392. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12697>.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (ö. 606/1210). *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fikh*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2007.
- Saymerî, Hüseyin b. Alî b. Muhammed (ö. 436/1045). *Mesâilu'l-hilâf fî usûli'l-fikh*. thk. Rahmi Telkenaroğlu. İstanbul: İlim Kapısı Yayınları, 2020.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed (ö. 489/1096). *Qavâti 'u'l-edille fî'l-uşûl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 539/1144). *Mîzânü'l-uşûl fî netâ'ici'l-'uķûl*. Amman: Dâru'n-Nûr, 2017.
- Serahsî, Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed (ö. 483/1090). *el-Uşûl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Sübki, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi (ö. 771/1370). *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Şafîi, Muhammed b. İdrîs (ö. 204/820). *er-Risâle*. Kahire: el-Mektebü'l-Halebî, 1940.
- Şimşek, Özkan-Sarıca, A. İskender-Arkaner, Yusuf. "Mukaddimetü't-tahkîk", *Kitâbü'l-Makâlât: İtikadi Mezheplere Yönelik Bir Eleştiri*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Tûfi, Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî (ö. 716/1316). *Der'u'l-kaoli'l-kabîh bi't-tahsîni ve't-takbîh*. Riyad: Merkezi Melik Faysal, 1425.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî (ö. 460/1067). *el-Udde fî usûli'l-fikh*. Kum: Matbaatu Sitâre, 1417.
- Yurdağür, Metin. "Ahbâriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 1/490-491. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Yücel, Fatih. "Zeydiyye-Ca'feriyye Arasında Kırılma Noktası: İmamların Masumiyet Meselesi ve Masumiyet İnancının Zeydî Usûlüne Tesiri". *Marife Dergisi*, 8/3 (Kış, 2008), 27-48.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144). *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bâhâdır b. Abdillâh et-Türki (ö. 794/1392). *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.